

LUNDS
UNIVERSITET

När adeln kom till stan

Adeln i Lund under tidigmodern dansk tid

av

Kenth Hansen

Magisteruppsats i historisk arkeologi
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds Universitet
Vårterminen 2014
Handledare: Martin Hansson
Examinator: Jes Wienberg

Abstract

Hansen, K. 2014. When the nobles came to town. Nobility in Lund during early modern Danish times.

Initially it is determined that the nobility reestablished itself in Lund during the 16th century after being almost non-existent by the time of the protestant reformation. During the 17th century, the presence of nobility was once more reduced.

The reasons for the increased presence after the protestant reformation are analyzed using three main parameters – power, social and economical factors. A multiple sourced method based on the use of archaeological, written and genealogical source material is applied.

Despite the reduced influence of Lund after the protestant reformation, the town kept a regional position of power that appears to have attracted Scanian high nobility with manors in more distant parts of the region. The leading officials of the institutions of power had in several cases houses in the town.

Lund, with a lingering prestige mainly represented by the cathedral, formed a desired arena for the high nobility's ideologically-based status-improving consumption. Materially it was expressed by fine houses and grand tombstones in the cathedral. Most likely, a suitable social life was developed in the town.

The economical factors appear to have been of less importance. Lund was not an important market for the nobility's manorial produce. Neither do urban real estates appear to have been important for the nobility as investment objects.

Key words: Lund, Scania, Denmark, early modern, renaissance, aristocracy, nobility, urban houses.

Tack!

... till Gunilla Gardelin, Gertie Ericsson och Conny Johansson Hervén på Kulturen i Lund för värdefull information och hjälp med arkivmaterialet.

... till Karin Lundqvist som har hjälpt mig att få bukt med det latinska språket.

... till Anders Andrén för som vanligt snabba svar och kloka synpunkter. Dessutom ett tack för att jag har fått använda ditt kartmaterial.

... till Martin Hansson för all hjälp på vägen till färdig uppsats.

INNEHÅLL

INLEDNING	3
<i>SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING</i>	3
<i>TEORI</i>	4
Den samhälleliga ramen	5
Den adliga ideologin	6
Den lundensiska dimensionen	8
<i>METOD</i>	10
<i>KÄLLMATERIAL</i>	11
Arkeologiskt källmaterial	11
Skriftligt källmaterial och kartor	12
Skriftligt källmaterial och kartor	13
Genealogiskt källmaterial.....	15
<i>TERMINOLOGI</i>	16
ANALYS – UTVECKLING ÖVER TID	17
Tiden före reformationen.....	18
1500-talet efter reformationen.....	19
Det danska 1600-talet.....	20
ANALYS – ENSKILDA EGENDOMAR	22
<i>FRU BEATIS GAARD</i>	22
Genealogi	22
Skriftligt material	23
Arkeologi.....	24
Övrigt	25
Sammanfattning	25
<i>CORFITZ VIFFERTS GAARD</i>	27
Genealogi	27
Skriftligt material	28
Arkeologi.....	28
Sammanfattning	29
<i>RESIDENTIA WILHELMI DRESSELBERGIJ</i>	30
Genealogi	30
Skriftligt material	31
Arkeologi.....	31
Övrigt	32
Sammanfattning	32
<i>STEN BILDE</i>	33
Genealogi	33
Skriftligt material	34
Arkeologi.....	34
Sammanfattning	35
<i>GABRIEL SPARRES</i>	35
Genealogi	35
Skriftligt material	36
Arkeologi.....	36
Övrigt	36
Sammanfattning	37
<i>AULA BONIFACIANA</i>	37
Genealogi	38
Skriftligt material	38
Arkeologi.....	39
Övrigt	41
Sammanfattning	42

<i>KROGNOSGÅRDEN</i>	44
Genealogi	44
Skriftligt material	45
Arkeologi.....	46
Övrigt	47
Sammanfattning	47
DISKUSSION	49
<i>EKONOMISKA FAKTORER</i>	49
Stadsfastigheter som kapitlegendom	49
Stadsfastigheter som inkomstkälla	49
Försäljning av egen produktion	50
Sammanfattning	52
<i>MAKTMÄSSIGA FAKTORER</i>	52
Nationell och regional makt	52
Lokal makt.....	53
Civila ämbeten.....	54
Klerikala ämbeten.....	55
Sammanfattning	55
<i>SOCIALA FAKTORER</i>	56
Domkyrkan.....	56
S:t Knutsgillet.....	57
Byggnader	58
Övrig sociala faktorer	59
Sammanfattning	59
SAMMANFATTNING	61
REFERENSER	63
Otryckt källmaterial.....	63
Tryckt källmaterial	63
Litteratur	63
Förkortningar.....	65
BILAGOR	66
Bilaga 1: Tomter med adlig besittning i Lund 1475-1658 periodfördelad	66

INLEDNING

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Under medeltiden kom kyrkan att bli den helt dominerande egendomsägaren i Lund. I början på 1500-talet innehade olika kyrkliga institutioner 80 % av stadens egendomar. Det var främst via donationer som kyrkan förvärvade dessa fastigheter. Speciellt under första halvan av 1300-talet var donationerna talrika, men de var även vanligt förekommande under slutet av medeltiden. Borgare, frälse och klerikala potentater med stadsegendomar skänkte dessa för sin själs frälsning (Andrén 1984:39ff; Karlsson 2007b). Tidigare under medeltiden tycks frälset ha innehaft stora urbana gårdskomplex med residensbyggnader och sockenkyrkor. Även dessa ingick i donationsflödet och kom med tiden att styckas upp i mindre tomtenheter. Den enda kvarvarande resten av dessa stadsgårdar vid medeltidens slut var Krognosättens egendom vid nuvarande Mårtenstorget (Hansen 2014).

Efter reformationen, som gick hårt fram över de kyrkliga institutionerna i Lund, förefaller adeln ha återtagit en större plats i det lundensiska stadsrummet. Ragnar Blomqvist påstår dock i sin lundensiska historia (Blomqvist 1978) att det är svårt att avgöra om adeln i någon högre grad ägde fastigheter i staden. De styrande i staden drev en politik som gick ut på att få tomterna bebyggda och bebodda av folk som kunde bidra till stadens skattebörd. Då både präster och adel var skattebefriade såg borgarna ogärna dessa som gårdsägare i staden. De adelsgårdar Blomqvist lyfter fram menar han var så kallade *sögningegårdar* (Blomqvist 1978:98), ett begrepp han inte förklarar men som även andra forskare har använt om adelsgårdar i Malmö och Lund.

Einar Bager förklarar *sögningegårdar* i Malmö som adelsmännens gårdar, som de använde vid sina besök i staden. Han hävdar att dessa egendoms residenshus oftast var lokaliserade centralt på tomten med bodar och ekonomibyggnader placerade runt om i gatulinjen som ett skydd för de periodvis obebodda gårdarna (Bager 1971:280). Sven Rosborn hävdar att det danska Kompanihuset, Thottska huset och troligen även Kalendegatskällaren i Malmö utgjort delar av sådana *sögningegårdar* (Rosborn 1987:25f, 34). Ebbe Hædersdal använder termen i samband med en bred genomgång över senmedeltida och tidigmodern stadsbebyggelse i nordvästra Europa – men bara avseende gårdar i Malmö och Lund (Hædersdal 1987:14f). Även Joakim Thomasson använder begreppet om aristokratiska centralhustomter och menar att de var en nordvästeuropeisk företeelse (Thomasson 1997:710ff).

Sammanfattningsvis kan sägas att ingen av forskarna lämnar någon källreferens till begreppet, till dess uppkomst eller till dess uttolkning. Utifrån de ovan refererade verken synes

begreppsanvändningen ytterst falla tillbaka på Einar Bagers bruk av benämningen i sitt bidrag till *Malmö stads historia*. I sin artikel där redogör han också för ett vittnesmål från 1498 rörande ett intrång som en skånsk adelsman gjorde i ärkebiskop Birgers hus i Malmö (Bager 1971:281). I vittnesmålet (LÄU 5:384) förekommer begreppet sögningegård två gånger. Sannolikt är detta dokument Bagers källa till begreppet, som sedan fått en mer spridd användning.

I det senaste verket om Lunds historia står det i samband med beskrivningen av några adliga hus under tidigmodern tid att de ”vanligen inte fungerat som permanenta residens för adelsfamiljerna utan fungerat som boning och en plats för gästbud under stadsbesöken” (Skansjö 2012:87), dvs en beskrivning som liknar de tidigare forskarnas användning av begreppet sögningegård.

De skäl som forskningen lämnar om anledningen till adelns närvaro i Lund kan således sägas vara inrymt i det otillräckligt utforskade och bristfälligt källbelagda begreppet sögningegård, nämligen att deras gårdar utgjorde vistelseplats vid tillfälliga besök i staden. En mängd frågor inställer sig: Stämmer detta verkligen? Några kanske bodde där permanent och i så fall varför? Varför behövde man residensbyggnader vid korta stadsbesök? Eller var det fråga om mer långvariga stadsbesök? Vad var skälen till dessa besök? Fanns andra skäl för att inneha dessa hus och gårdar? När det samtidigt verkar som att adelns närvaro i staden ökade efter reformationen uppkommer nya frågor, delvis överlappande det tidigare frågekomplexet: Vad var skälen till denna ökade närvaro? Hur uttryckte den sig materiellt? Vilka delar av adeln rörde det sig om? Vilka delar av staden rörde det sig om?

Denna uppsats syftar till att bringa klarhet i detta frågekomplex, att utreda adelns befintlighet i det tidigmoderna Lund. Uppsatsens frågeställning blir därför huruvida adeln ökade sin närvaro och sitt engagemang i Lund under efterreformatorisk dansk tid och, om så var fallet, skälen till denna ökade närvaro i staden och hur den kom till uttryck socialt och materiellt.

TEORI

Svaret på frågorna finns förhoppningsvis i de lämningar som är kvar från denna tid. För att kunna avläsa och uttolka de vittnesbörd som den materiella kulturen och de skriftliga dokumenten har efterlämnat om adeln i det tidigmoderna Lund krävs ett teoretiskt referensverk, en modell som hjälper oss att förstå vad vi ser och läser. Modellen skall hjälpa till att överbrygga klyftan mellan källmaterialet och svaret på frågan om vad adeln gjorde i Lund. En sådan modell skall vara behjälplig med att dissekera det samhälle som dåtidens Lund utgjorde och adelns roll i denna

kontext. Den skall också hjälpa oss att förstå adelns agerande, grundat i deras syn på dem själva och deras omvärld. Slutligen skall modellen kunna appliceras på en urban miljö och på denna miljöes materiella och skriftliga kvarlåtenskap.

Den samhälleliga ramen

Ett första steg i en sådan modell är den samhälleliga ramen, hur den omgivande strukturen skall förstås och analyseras. Ett samhälle består av en oändlig mängd kontakter, beroendeförhållanden, system, materiella och immateriella element. Vi måste avgöra utifrån vilken eller vilka synvinklar samhället skall betraktas. Vilka faktorer är viktiga att ta fasta på? Hur skall det analytiska tillvägagångssättet utformas för att samhället som en helhet bäst skall förstås? Ett vanligt angreppssätt, inte minst vid studiet av eliter, är ett betraktelsesätt utifrån tre dimensioner – ekonomi, sociala faktorer och makt – vilka kommer från Max Webers sociologiska teorier (Weber 1987:34ff).

Max Weber såg samhällsmedlemmar som tillhöriga olika grupper. Grupperna är inte hårt avgränsade, som marxismens samhällsklasser, utan det är snarast fråga om gradskillnader. Det är inte heller förhållandet till produktionsmedlen som styr segmenteringen. Gruppindelningen är flytande och kan vara olika i de tre dimensionerna, även om graden av korrelation av positionen i dem tenderar att vara hög. I den ekonomiska dimensionen är tillgången till egendom grundläggande, men även andra faktorer som utbildning och yrkeskunskap – vad marknaden kan erbjudas – påverkar den ekonomiska positionen. Weber bedömer den sociala ställningen utifrån individens livsstil, främst uttryckt i dennes livsföring, dennes konsumtionsmönster. Livsstilen är grundad i bördens och påverkad av individens omgivning. Den tredje dimensionen kopplas till begreppet parti, som avser tillhörigheten till organisationer för att utöva makt och därigenom uppnå individuella eller kollektiva målsättningar (Weber 1983:210ff; 1987:34ff).

Analysering av adeln och dess situation utifrån Webers tre dimensioner har gjorts av Jan Samuelson när han studerade den svenska 1500-talsadeln. Samuelsons studie syftade till att utforska hur den svenska adeln var skiktad (Samuelson 1993). Även Peter Ullgren tog fasta på den tredelade stratifieringsteorin när han granskade adeln i Skåne och Östergötland för att utröna vilka ätter som utgjorde lokal, regional och central godselit under 1600-talets andra hälft (Ullgren 2004). För att kunna mäta skiktningar inom den adliga samhällsgruppen operationaliserade Samuelson och Ullgren dimensionerna. Ekonomi mättes som inkomststorlek eller skatteförmåga, maktdimensionen kopplades till civila och militära befattningar och den sociala aspekten

granskades utifrån äktenskapsmönster, slotts innehav och adliga rangskillnader (Samuelson 1993:29, 42f; Ullgren 2004:34ff).

Det förefaller således som att en uppdelning i tre huvuddimensioner har varit ett fruktbart analysinstrument och jag menar att det bör kunna fungera som en grundläggande analysstruktur även i detta sammanhang. Likt Samuelson och Ullgren frångår jag Webers mer specifikt sociologiska användning av dimensionerna utan ser dem som generella samhällsperspektiv. Ekonomibegreppet kopplas till adelns grundläggande kapitalresurs, nämligen fast egendom; både hantering av överskottsproduktion och innehav av fastigheter. Maktdimensionen analyseras dels utifrån olika maktnivåer (nationell, regional och lokal), dels utifrån institutionella befattningar. Sociala aspekter – livsstil och statusbefrämjande aktiviteter – ses i ljuset av materiell och immateriell konsumtion i en bredare mening.

Den adliga ideologin

Då uppsatsens syfte är att granska grunderna för adelns närvaro i Lund måste fundamentet kompletteras med hur den adliga samhällsgruppen betraktade sig själv (och även hur den betraktades av andra) i en samhällelig kontext. Såväl den adliga ideologin, dvs de idéer, tankar och föreställningar om sig själv, om andra och om samhället i stort, som vägledde adeln i deras ekonomiska, sociala och maktmässiga agerande som adelns faktiska karaktär och förändring har behandlats av flera forskare.

Jonathan Dewald har på ett generellt plan analyserat den europeiska aristokratin och dess utveckling under perioden 1400-1800. Han konstaterar att adeln har haft en långvarig och dominerande roll i det europeiska samhället ända in i modern tid. I grunden ansåg sig adeln vara berättigad till denna roll då de genom sin börd hade ärvt högre kvaliteter, ytterligare stärkta genom uppfostran och utbildning, som gav dem särskild fallenhet för att skydda och leda andra samhällsmedborgare. Denna skydds- och ledarfunktion rättfärdigade deras välstånd, ära och privilegier (Dewald 1996:1). Den konservativa kontinuitet via månghundraåriga anor som präglade adelns självbild problematiseras av Dewald, som i stället hävdar att adeln hela tiden förändrades och anpassade sig till nya samhällsförhållanden, inte minst genom en fortlöpande påfyllning via nyadlade (Dewald 1996:11ff). Under övergången från medeltid till tidigmodern tid, renässansens epok, skedde en sådan fundamental förändring av det adliga samhällsskiktet. Staternas centrala maktsfärer stärktes som ett svar på de stegrade krav en eskalerande militär utveckling ställde. Inte bara krigshärarna växte i omfång och slagstyrka utan så gjorde även den civila byråkratin. Adelsmannens roll ändrades från den bepantrade riddaren på slagfältet med en rural förankring i

släktens jordegendomar till en välutbildad, välavlönad och mer urban tjänare för staten, såväl militärt som civilt (Dewald 1996:19ff, 36ff, 48f, 115ff). Samtidigt övergick en äldre feodal samhällsekonomi till en alltmer kapitalistisk marknadsekonomi. Adelns lantegendomar, som tidigare utgjorts av ett stort antal spridda landgillegäldande gårdsenheter, samlades till större domäner i egendrift. Handel och annan ekonomisk verksamhet blev av allt större betydelse för adeln (Dewald 1996:65ff, 76ff, 93ff).

Peter Englund har vaskat fram kärnpunkterna i den svenska adelns ideologi i början av 1600-talet, en ideologi som säkert också var giltig för den danska adeln. Han menar att ideologin kännetecknades av fem huvudparametrar. Som bas i systemet låg en *ståndsfunktionell* uppfattning. Samhällskroppen bestod av fyra stånd, vart och ett med sin speciella samhällsfunktion att fylla. Trots att stånden var tydligt hierarkiskt åtskilda och djupt ojämlika ansågs ändå helheten utgöra en välbalanserad och harmonisk organism, känslig för alla former av störningar. Adeln utgjorde systemets topp och dess funktion var att hjälpa monarken att styra och försvara riket, en uppgift som de fullgjorde som ledande militärer och som civila ämbetsmän. Detta var en delvis ny profil jämfört med den medeltida riddaren och jordägaren (Englund 1989:25ff, 122). Det känsligt avvägda ståndssystemet fick inte störas av några förändringar i samhället. Därför var adeln *traditionalistisk* och menade att alla förändringar var till det sämre. Genom att bli vid det gamla undvek man kaos, degenerering och förfall (Englund 1989:103ff). Adelns konservatism inrymde också en *bördsaristokratisk* inställning. Det var börden och anorna, under medeltiden i kombination med statusen som krigare, som definierade och motiverade adelsmannens ledande samhällsposition. Under tidigmodern tid tonades krigarbakgrunden ner samtidigt som dygd, i form av förfinad bildning och lojal statstjänst, kompletterade börden som adelns särmärke. Den ställning som börden gav manifesterades och reproducerades genom en offentligt uppvisad konsumtion i form av lyxvaror och ståtliga byggprojekt som motsvarade rangpositionen. Utgifterna anpassades till den sociala rangställningen, inte till inkomsterna (Englund 1989:70ff). Adelns *patriarkaliska* syn speglade det hierarkiska tillståndet i ståndssamhället. Förhållandet mellan herre och underlydande utgjorde en personlig relation som präglades både av olikhet och av ömsesidighet. Ömsesidighet då båda parter hade skyldigheter och rättigheter gentemot varandra; olikhet då den höga befallde och den låga skulle lyda. Englund noterar att herremannen skulle beskydda och förlåta, men också vara sträng och tillrättavisande medan adelsfruns roll var tröstande och vårdande (Englund 1989:90ff). Slutligen var adeln *anti-merkantil*. Det ansågs inte förenligt med adelns ståndsmässiga funktion att bedriva handel. Börden avgjorde ståndstillhörigheten och denna definierade människan och avgjorde hennes syssla, samtidigt som den klargjorde vilka verksamheter som inte var acceptabla. Trots det bedrev adeln lukrativ fjärrhandel, både under

medeltiden och senare, men under slutet av 1500-talet begränsades den alltmer till försäljning av den egna produktionen och inköp för eget hushållsbehov. Englund kontrasterar sparsamma profit-maximerande borgare med slösande prestige-maximerande adelsmän. Under 1600-talet fick adelsståndet dock genom en omfattande nyadling av borgerliga storköpmän en alltmer pro-merkantil prägel (Englund 1989:49ff; Enemark 2001).

Den lundensiska dimensionen

Det slutliga steget i modellbygget blir att låta denna kunskap om adelns faktiska karaktär och miljö tillsammans med dess ideologiska tankegods möta förutsättningarna i det tidigmoderna Lund; ett möte strukturerat utifrån Webers tre samhällsdimensioner.

Lund hade under 1100- och 1200-talen varit ett kyrkligt och merkantilt centrum, men från högmedeltid och framåt blivit handelsmässigt alltmer överskuggat av grannstaden Malmö. I stället utvecklades Lund till ett religiöst och kyrkoadministrativt högsäte där de kyrkliga institutionerna byggde upp en mäktig förmögenhetsmassa som engagerade en stor befolkning, inte minst otaliga kyrkliga befattningshavare. Lund blev en stad där handeln huvudsakligen inrättades för den egna konsumtionen, säkerligen med en betydande andel lyxvaror bland de höga kyrkliga ämbetsmännen. Med reformationen försvagades denna konsumtionskraft när befolkningen mer än halverades, sockenkyrkorna raserades och många av de kyrkliga tjänsterna försvann (Skansjö 2012:18ff, 75ff). Samtidigt pågick en genomgripande förändring av samhället där den feodala ekonomin ersattes av en marknadsekonomi och adeln började samla sina jordegendomar för att lägga dem under domändrift. Med en ökad egen produktion behövde adeln kanaler för att avsätta denna, även om dess anti-merkantila inställning förhindrade en alltför omfattande egen handelsverksamhet. Lund som en lokal och regional handelsplats, med två årliga marknader, kan ha svarat upp mot detta behov (Blomqvist 1978:27f).

Med reformationen försvagades kyrkans position i riket och inte minst i Lund. Några av klostren fanns dock kvar även om de främst kom att förvaltas som världsliga län. Också domkapitlet fanns kvar med en stor egendomsmassa, men styrt och beroende av den världsliga makten. Många av de kyrkliga institutionernas tomter och gårdar kom att utnyttjas av kronan som ersättning till ämbetsmän och andra befattningshavare för tjänst de utövade i den offentliga verksamheten (Skansjö 2012:31).

Således kan det efterreformatiska Lund ha attraherat en regional adel med avsättningsmöjligheter för dess överskottsproduktion. På en bredare nationell nivå kan egendomar

som gjorts tillgängliga i staden ha blivit möjliga investeringsobjekt eller inneburit direkta inkomstkällor för adeln.

Under den katolska tiden hade Lund som ärkesäte utgjort ett maktcentrum, inte bara inom den kyrkliga sfären utan även i världsliga frågor. Biskoparna med ärkebiskopen i spetsen hade innehaft ledande roller inom riksrådet, kontrollerat stora förmögenhets- och egendomsmassor och även besuttit en militär makt. Med reformationen bröts denna kyrkans makt i världsliga frågor helt och i stället blev kyrkan underordnad det världsliga styret. Många kyrkliga ämbeten blev dock kvar, men med reducerad status och makt. Kyrkans och klostrets jordegendomar organiserades i län och underställdes världsliga länsförvaltare (Skansjö 2012:25ff). Landstinget för Skåne med dess politiska och judiciella funktioner hade sedan tidig medeltid varit lokaliserat till Lund och fortsatte så att vara fram till slutet av 1600-talet (Skansjö 2012:80).

Trots reformationen behöll Lund delar av sin ursprungliga makt och sina institutionella maktorgan. Denna fortsatta, om än decimerade, maktposition kan ha varit av betydelse för adeln som det ekonomiskt och politiskt ledande skiktet inom landet. Adelns förändrade roll, från en skara riddare och jorddrottar till civila och militära befattningshavare i offentlig tjänst, medförde att de efterfrågade höga tjänster. Lund kunde erbjuda kyrkliga befattningar som superintendent och domkapitelsmedlem eller världsliga tjänster som landsdomare eller länsförvaltare. Trots att befattningarna inte innebar lika stor makt som det tidigare ärkebiskopsämbetet bör de ändå statusmässigt och ekonomiskt ha varit eftertraktade av adeln.

Reformationen utgjorde ett hårt slag mot staden Lund. Den glans och prestige som hade omgärdat denna Nordens katolska högborg falnade, men uteslöcknade inte helt. Framförallt fanns den ståtliga och vördnadsfulla domkyrkan kvar. Trots att ärkesätet omvandlats till ett biskopsdöme ledd av en superintendent underställd kronan, bör den religiösa nimbus som sedan sekler omgärdat den gamla domen fortfarande ha besuttit en avsevärd attraktionskraft. Med den konservatism och traditionalism som utmärkte adelsståndet betydde säkerligen statusen kring domkyrkan som religiöst center och som prestigefylld begravningsplats fortfarande en hel del. Tidigare släktleds kopplingar till domkyrkan bör ha utgjort en viktig faktor för en bördsaristokratisk adel.

Knutsgillena hade en gång i tiden startats av köpmän för att de gemensamt skulle bistå varandra med skydd och hjälp. Under senmedeltiden utvecklades gillena alltmer till sociala inrättningar, sällskapsgillena, med en breddad medlemskår (Wallin 1984:54ff, 115ff). I samband med reformationen utfärdades påbud att de skulle upplösas, men några kom trots det att leva kvar, bl a gillena i Lund och Malmö (Wallin 1984:27, 49). Från mitten av 1500-talet kom de att åtnjuta allt högre status. I det malmöitiska Knutsgillet intogs både regenter och högadel (Wallin 1984:59f). I Odense, som sedan gammalt var en adelspräglad stad, var en stor del av gillesmedlemmarna

adliga (Larsen 1954:23). Även i Lund kan gillena ha attraherat en högreståndskrets, men inga handlingar finns kvar från den danska tiden som kan bekräfta ett sådant antagande (Bruzelius & Bergh 1986:7).

Ur social synpunkt kunde Lund erbjuda adeln ett religiöst centrum med gamla anor och hög status samt ett socialt intressant Knutsgille. Den stora befolkningsminskningen innebar att stora ytor blev tillgängliga inom staden och möjliggjorde skapande av exklusiva boendemiljöer.

Sammanfattningsvis bör således Lund ha kunnat attrahera adeln ekonomiskt, maktmässigt och socialt trots stadens degradering i samband med reformationen. När kyrkan släppte greppet över staden öppnades nya perspektiv för adeln. Det återstår att se om den utnyttjade dessa och, i så fall, vilka av de skisserade möjligheterna som faktiskt realiserades.

METOD

Efter att ha satt ett teoretiskt referensverk på plats, ett referensverk som de objekt och den information som framkommer i analysfasen kan relateras till, är det dags att diskutera hur frågeställningen metodologiskt skall angripas och vilket källmaterial som kan och kommer att brukas.

Basfrågan, dvs adelns förändrade närvaro i Lund, kommer att analyseras utifrån ett skriftligt dokumentationsmaterial. Anders Andrén har sammanställt noteringar från allehanda skriftliga urkunder till en kronologisk förteckning över subjekt som kan knytas till de olika lundensiska fastigheterna (Andrén 1984:67ff). Utifrån uppgifterna i denna förteckning kommer noteringar om adelspersoner att kopplas till tomt och tidsperiod. För att få en bild av utvecklingen kommer en tidsrymd från slutet av medeltiden fram till Skånes övergång till Sverige (1475-1658) att analyseras, en tidsperiod som kommer att underindelas i 30-årsperioder. En brytpunkt i periodindelningen kommer att vara 1536, året för den danska reformationen. På så vis kommer den adliga besittningen av fastigheter samt dess spridning i staden kunna åskådliggöras för varje tidsperiod.

För att besvara huvudfrågan – skälen för adelns närvaro och hur den kom till uttryck – kommer jag att använda mig av ett källpluralistiskt angreppssätt (Myrdal 2007). Det betyder att olika typer av källmaterial kommer att utnyttjas för att kunna belysa undersökningsobjekten från flera olika perspektiv. Tillsammans kommer de förhoppningsvis att komplettera och överbrygga brister och svagheter i respektive enskilda källmaterial. De källmaterial jag kommer att använda mig av är arkeologiska källor (både stående byggnader och resultat från arkeologiska

undersökningar i form av tomtstrukturer, anläggningsrester, kulturlagerinformation och påträffade artefakter), historiska kartor, bilder och kvarvarande föremål, skriftliga källor samt genealogisk och biografisk information. Källmaterialet diskuteras mer i detalj i nästa avsnitt.

Den tid och det utrymme som tilldelats uppsatsen omöjliggör en total analys av samtliga adliga anknytningar till fastigheter i Lund under undersökningsperioden. Ett antal tydliga och viktiga adliga innehav kommer att utväljas, vilka får bilda utgångspunkt för en analys och diskussion kring den totala bilden. På den s k Vedelska kartskissen (se nedan under Källmaterial – Skriftligt källmaterial med kartor) finns sex noteringar som brukar kopplas till den adliga sfären (Blomqvist 1946:54ff; 1978:92f; Skansjö 2012:85ff). Dessa sex referenser är på kartskissen benämnda Fru Beatis gaard, Corfitz Vifferts Gaard, Residentia Wilhelmi Dresselbergij, Sten Bilde, Gabriel Sparres och Aula bonifaciana (André & Högstedt 1990:10f). Jag kommer att utgå från dessa sex noteringar, men dessutom lägga till ytterligare en, nämligen Krognosgården. Denna är det tydligaste och mest långvariga adliga fastighetsinnehavet i Lund, men är trots det inte registrerad på den Vedelska kartskissen. Belägenheten av dessa analysobjekt framgår av figur 1.

KÄLLMATERIAL

Arkeologiskt källmaterial

Ett grundläggande källmaterial är dokumentation från arkeologiska undersökningar och övervakningar i Lund; såväl skrivna rapporter som opublicerat material. Ansvar för den arkeologiska verksamheten i Lund har huvudsakligen fallit på Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, i fortsättningen benämnd Kulturen. De arkeologiska insatser som gjorts i staden under det senaste seklet är förvisso många, men åtskilliga av dem gjordes under en tid när arkeologins fältmetoder och dokumentation var bristfälliga jämfört med dagens kontextuella och stratigrafiska metoder. Därför står inte kunskapsmassan i proportion till mängden utgrävda kulturlager (Carelli 2012:11ff). Dessutom har huvudsakligen lämningar från den tidiga medeltiden prioriterats, medan sen- och eftermedeltida kulturlager ofta schaktats bort.

Till resultaten från den grävande arkeologin skall läggas den byggnadsarkeologiska kunskap som har genererats av fortfarande stående byggnader, såsom Stäket, Borgska huset, Krognoshuset, Karl XII-huset och Dekanhuset.

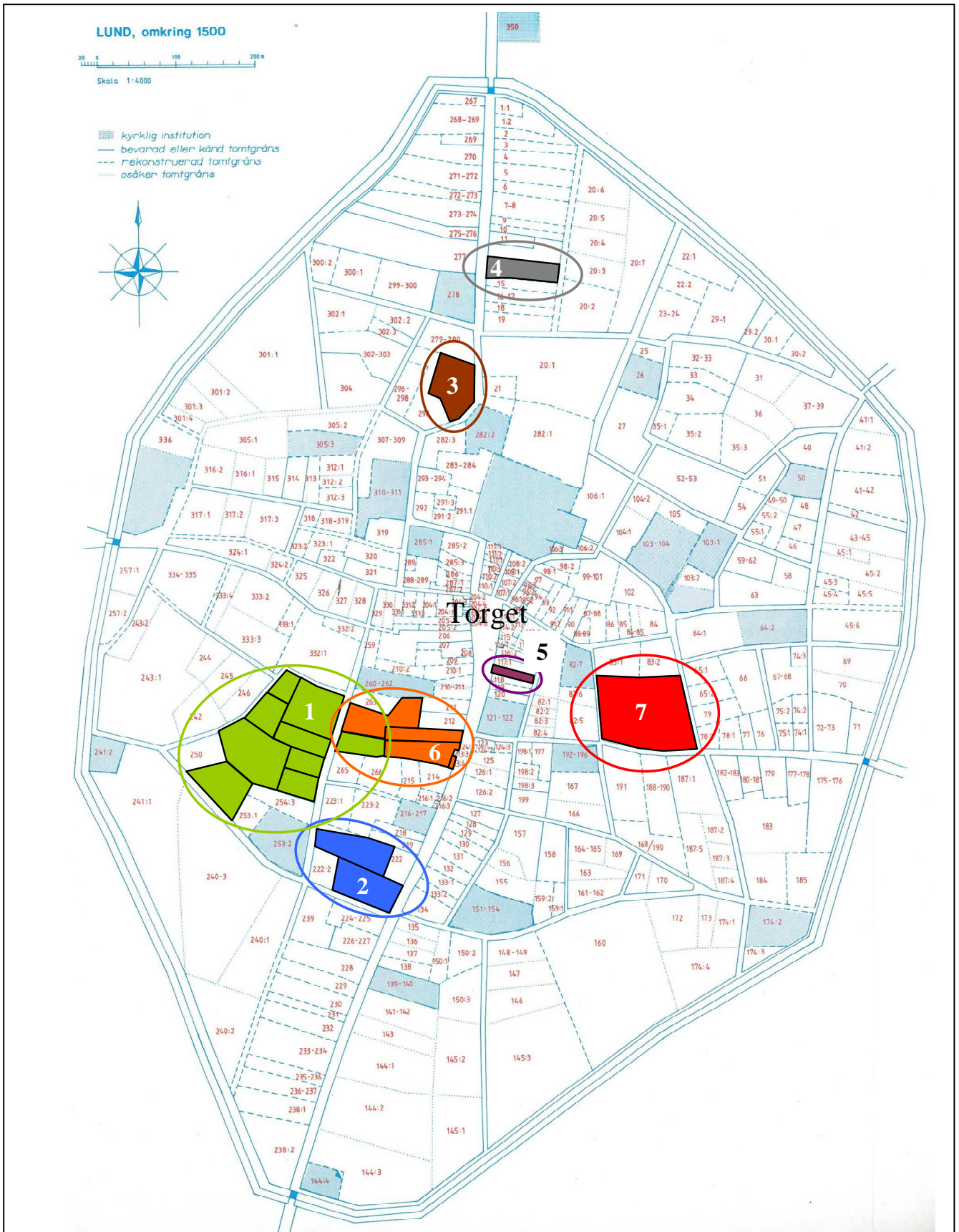

Fig 1: Karta över Lund med rekonstruerad tomtindelning cirka 1500, samt uppsatsens analysobjekt.

1. Fru Beatis gaard – Billegården	2. Corfitz Vifferts Gaard – Karl XII-huset
3. Residentia Wilhelmi Dresselbergij – Dekanhuset	4. Sten Bilde – Steen Billes gård
5. Gabriel Sparres – Gabriel Sparres gård	6. Aula Bonifaciana – Stäket och Borgska huset
7. Krognosgården	

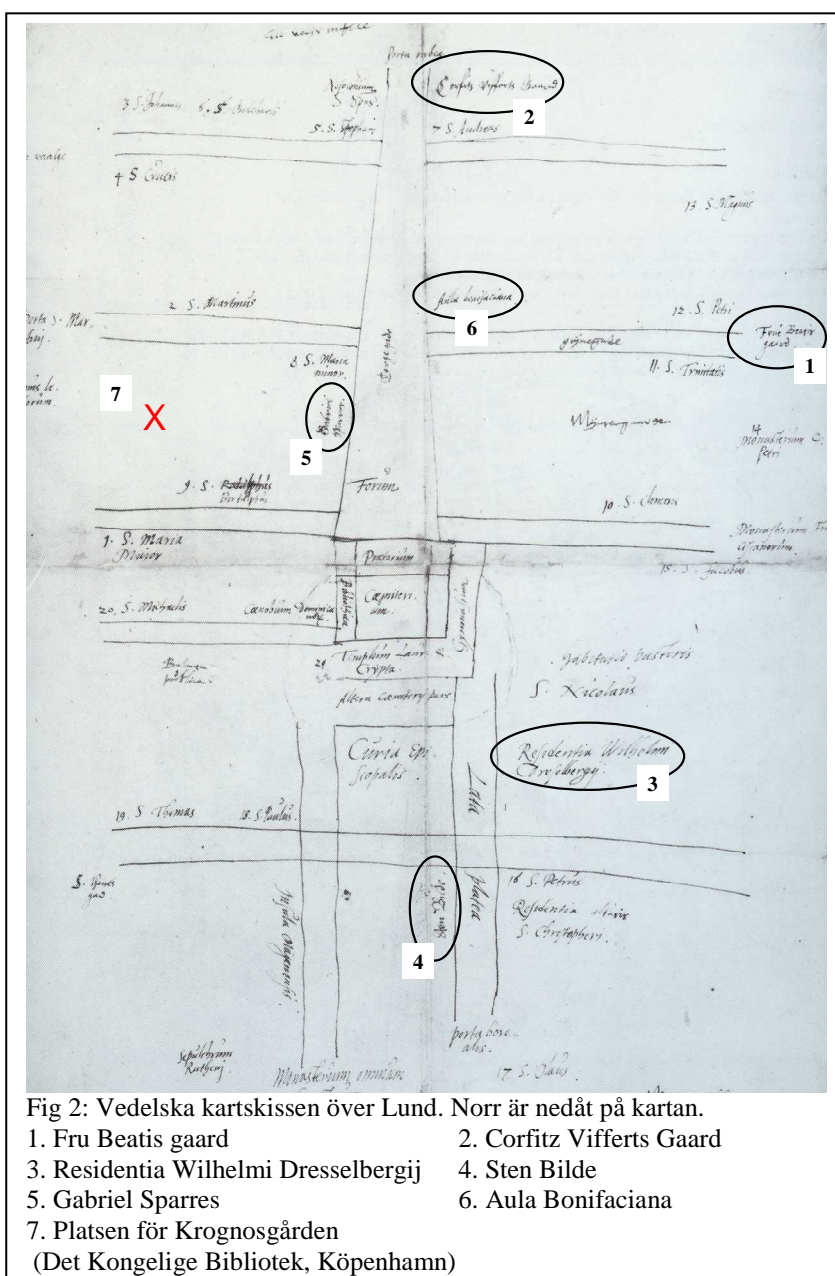
(Bearbetning av Andrén 1984:19)

Skriftligt källmaterial och kartor

Från senmedeltiden och framåt finns ett relativt rikhaltigt urkundsmaterial med information om ägande och överlåtelser av egendomar. Det förekommer även andra uppgifter, såsom testamentariska förordnanden och information kring patronatsrätter. Från 1500-talet och framåt finns jordeböcker och arrendekontrakt bevarade. En mängd annat skriftligt material finns också att tillgå för tidigmodern tid, såsom dagböcker, gilleshandlingar, historiska och topografiska verk. Då det tidsmässiga utrymmet för uppsatsen inte möjliggör en genomgång av originalhandlingarna kommer jag bara att använda mig av i modern tid tryckta och publicerade handlingar samt av referenser i litteraturen till övriga originalhandlingar.

Den äldsta bevarade kartan över Lund brukar benämnas Vedels kartskiss då den ingår i den danske historikern Anders Sørensen Vedels samling (figur 2). Den är en skissartad ritning med bl a alla medeltidskyrkorna utsatta. I det sammanhang där kartskissen framställdes gjordes också ett kopparstick över staden, vanligen attribuerat till den tyske kopparstickaren Franz Hogenberg, samt en skriftlig stadsbeskrivning utförd av den senare biskopen Mogens Madsen. Dessa tre objekt är tillkomna i slutet av 1580-talet.

Som tidigare noterats är inte Krognosgården markerad på kartskissen, vilket man genom gårdens storlek, ålder

och adliga status kunde ha förväntat sig. Ett sådant faktum väcker onekligen källkritiska funderingar. Speglar kartan verkligen de väsentliga adliga gårdarna i Lund vid den här tiden och är därmed urvalet för analysen representativt? Med tanke på kartans skissartade utformning skulle ju den noggrannhet med vilken ritningen är utförd kunna bedömas som förhållandevis låg. Därmed skulle en bortfallen eller bortglömd adelsgård mycket väl kunna hamna inom felmarginalerna. Men samtidigt är alla de många medeltidskyrkorna, så vitt kan bedömas, korrekt registrerade trots att flertalet var rivna sedan många decennier. Även i övrigt verkar skissen stämma mycket väl med verkligheten. Förklaringen är sannolikt en annan, hänförlig till Krognosgårdens egna förhållanden. Vid tiden för kartskissens upprättande hade gården kommit i ätten Podebusks händer (se avsnittet Krognosgården). Claus Podebusk (-1540), som gift sig med Anne Olufsdatter (Krognos) (1497- efter 1570) och därmed kommit i besittning av de skånska gårdarna Krapperup och Markie, blev genom både förläningar och verksamhet starkt knuten till Skåne. Hans son, Mourids Podebusk (-1593), var däremot huvudsakligen verksam på Fyn och Langeland, både som godsägare och länsman, där han gjorde sig känd som en hård och brutal herreman (DBL 1982:11:422ff). Sannolikt vistades han därför i Lund ytterst sporadiskt eller möjligen inte alls och han kan mycket väl ha haft Krognosgården uthyrd efter sin mors död. Under lång tid, fram till kartskissens upprättande i slutet av 1580-talet, kan således Krognoshusets ägare ha varit frånvarande och därmed inte i Lund förknippats med gården. En sådan tankebana leder ju vidare till slutsatsen att de privata gårdar som markerats på kartskissen de facto varit förknippade med sina innehavare för att dessa uppfattats som påtagligt närvarande i staden. Därmed blir källvärdet av kartskissen som urvalsgrund inte bara giltigt utan t o m extra tjänligt.

Under andra halvan av 1600-talet framställdes några mer verklighetstroga, om än fortfarande något skissartade, kartor. Från 1669 härstammar en karta, troligen upprättad på den nya svenska regimens initiativ, med ett antal av stadens hus och institutioner markerade. Först med Jean Bergmans karta från 1704 finns en helt trovärdig och proportionellt riktig karta som även utvisar stadens jordar runt det medeltida stadsområdet. På Caspar Magnus Espmans kartor från 1780-talet möter oss för första gången hela stadens tomtstruktur, även om de ”publica” tomterna redan fanns markerade på en karta från 1688 (Andrén 1980:10ff; André & Högstedt 1990:16ff).

Utifrån det bevarade kartmaterialet, skriftliga källor och arkeologiska spår har Anders Andrén rekonstruerat gatusträckning och tomtindelning i det senmedeltida Lund. De skriftliga källorna har även sammanställts till innehavs- och boendelängder per tomt fram till 1600-talets mitt (Andrén 1984). För slutet av 1600-talet finns en liknande sammanställning utförd av Gunnar Carlquist baserad på 1691 års sjättepenninglängd (Carlquist 1923; 1924).

Den av Andrén föreslagna rekonstruerade tomtindelningen är givetvis behäftad med ett mått av osäkerhet. Dock är inte tomtfigurernas precisa utseende eller den exakta lokaliseringen av avgörande betydelse för analysen. I detta sammanhang är tomternas sannolika antal, belägenhet och storlek oftast fullt tillräcklig, en nivå som jag bedömer att Andréns rekonstruktion väl uppfyller.

Den information om ägar- och boendeförhållanden som finns att tillgå utifrån Andréns och Carlquists sammanställningar är långt ifrån komplett. I vissa stycken får den anses som fragmentarisk eller t o m som obefintlig (vissa tomter saknar helt personinformation). Detta förhållande överskattar emellertid inte bedömningen av adelns befintlighet i Lund, utan utgör en dokumenterad lägsta nivå på dess relation till staden. Sannolikt är dock adelns anknytning till stadstomter bättre belyst via efterlämnade skrifter än den mer allmänna befolkningens, men behöver för den skull inte vara fullständig. Därför går det inte att utesluta en något större adlig anknytning än analyserna utvisar.

Genealogiskt källmaterial

Det genealogiska materialet utgörs primärt av *Danmarks Adels Aarbog*. Detta danska verk är en sedan 1884 årligen, eller under senare år flerårlig, utkommen skrift, som presenterar släktutredningar för en eller några danska adelsätter i varje publikation. I varje årgång införs också de senaste forskningsrönen som rättelser och kompletteringar till utredningar i tidigare årgångar. För svenskättad adel har den av Riddarhuset utgivna skriftserien *Äldre svenska frälsesläkter* använts.

De genealogiska verken kompletteras med biografiskt material. För dansk del *Dansk Biografisk Leksikon* och motsvarande för svensk del *Svenskt biografiskt lexikon*.

Genom tiderna har aristokratin alltid visat ett stort genealogiskt intresse, då anorna spelat en väsentlig roll i dess ideologiska tänkande. Flera sammanställningar över adliga ätter har producerats, byggda på äldre material, men kompletterade och justerade med nya genealogiska forskningsrön. Med tiden har därför en mängd felaktigheter och rena falsarier utmönstrats och ättartavlorna utvidgats. De presenterade verken bygger därför på den genom århundraden samlade genealogiska kunskapen om de adliga ätterna och bör besitta en hög kvalitativ nivå.

TERMINOLOGI

Adel är ett begrepp som började användas först i slutet av 1400-talet och har fått en huvudsakligen eftermedeltida tillämpning. Dessförinnan begagnades begreppet *frälse*, ett uttryck som syftade på en befrielse – en frälsning – från skatt. Jag kommer att använda mig av båda begreppen, där det tidsmässiga sammanhanget styr vilketdera som nyttjas i varje specifikt fall. Som en generell term kommer *aristokrati* att användas. Den är således likställd med både adel och frälse (Hansson 2001:31ff; Konow 2005:15).

Adeln brukar indelas i två rangmässigt skilda huvudskikt benämnda högadel och lågadel (motsvarande gäller för frälset). I grunden ligger en uppdelning utifrån storleken på adelsmännens och släkternas gods innehav, men även anciennitet, titlar, inflytande och befattningar påverkar den samlade bedömningen. Gränsdragningen mellan skikten är flytande. Till *högadeln* brukar räknas släkter med representanter som haft riksledande befattningar som riksråd eller som blivit dubbade till riddare. På motsvarande sätt räknas till *lågadeln* mer regionala befattningshavare eller personer med titeln väpnare. Normalt tenderade godsrikiendomen att vara fördelat på ett korresponderande sätt (Hansson 2001:32; Konow 2005:26f).

ANALYS – UTVECKLING ÖVER TID

Den grundläggande frågan i uppsatsens problemformulering är huruvida adeln reetablerade sig i Lund efter reformationen. Går det att påvisa en ökning av den adliga närvaron från tiden före reformationen, dvs slutet av 1400-talet och början av 1500-talet, till det efterreformatiska 1500-talet? En följdfråga är hur den adliga närvaron utvecklade sig från reformationen fram till Skånes övergång till Sverige.

Som tidigare beskrivits (se avsnittet Metod) kommer detta att analyseras utifrån Anders Andréns tomt- och innehavsrekonstruktion (Andrén 1984:67ff). En periodisering i 30-åriga intervall utgör basen i analysen. En brytpunkt i periodindelningen är 1536, året för den danska reformationen, en annan Skånes övergång till Sverige 1658. För varje 30-årsperiod är de tomter markerade där någon notering om aristokratisk besittning (äggande, arrende, förläning eller tjänstebostad) finns. En sådan markering innebär således inte en koppling av aristokratin till tomten under hela perioden, bara att en sådan koppling har existerat *någon gång* under perioden (även om anknytningen mycket väl kan ha haft en längre varaktighet). Metoden tenderar således att visuellt *överbetona* den aristokratiska närvaron. Samtidigt är den Andrénska sammanställningen långt ifrån komplett. Det skriftliga urkundsmaterialet ger i stora stycken bara möjlighet till en fragmentarisk bild. För ett antal tomter är faktaläget faktiskt helt obefintligt. Därmed kommer aristokratin befintlighet att visuellt *underbetonas*. Trots dessa båda markanta felvisningar, motsatta men inte motverkande, menar jag att metoden ändå är funktionsduglig. Den är mindre lämplig för att återge den faktiska storleken på aristokratinärvaron vid varje given tidpunkt, men uppvisar sannolikt en adekvat beskrivning av tendensen i utvecklingen.

Under medeltiden kom största delen av tomtmarken i Lund i kyrkliga händer. De klerikala institutionerna använde fastigheterna för kyrkliga ändamål, som tjänstebostäder (präst-, kanik- och vikarieresidens) eller som inkomstkällor genom uthyrning. I samband med reformationen förändrades detta förhållande. Mark som innehafts av ärkebiskopsämbetet samt huvuddelarna av kloster- och sockenkyrkoegendomarna överfördes till kronan. Domkapitlet behöll dock sitt och domkyrkans fastighetsinnehav om än under kronans kontroll (Skansjö 2012:87ff). Då den kyrkliga verksamheten kraftigt minskades blev behovet av tjänstebostäder väsentligt lägre och därmed frigjordes många hus och gårdar för uthyrning. Efter reformationen skedde också en förändring av arrendejuridiken. De tidigare personliga hyreskontrakten ersattes, efter en recess i Malmö, med avtal som löpte på "evig thid" (DKR 1881-82:177), dvs arrendatorerna fick ärftlig besittningsrätt. Hyrestagarna ålades att betala ett fixerat arrende, s k jordskyld, och att uppföra präktiga hus, helst i sten, på tomterna samt väl underhålla fastigheterna. De gavs också rätt att sälja eller pantsätta

egendomarna, dock hade domkapitlet förköpsrätt. Med tiden tycks skillnaden mellan fri jord och de tomträttsliknande arrendekontrakten ha suddats ut, men det formella jordskyldsförhållandet levde i många fall kvar in på 1920-talet (Andrén 1984:6f).

Aristokratins anknytning till hus och gårdar i Lund kunde således ta sig många olika juridiska uttryck: äganderätt, arrende med besittningsrätt, personliga hyresavtal, andrahandskontrakt, pantinnehav, förläning, tjänstebostad. Den fysiska närvaron kunde också variera; från permanent bebodda fastigheter till förlänade löneförmånsegendomar som hyrdes ut. Att utifrån det skriftliga urkundsmaterialet rätt klassificera varje enskilt fall låter sig svårligen göras. Därför kommer i analysen samtliga besittningsformer att likställas och anses som fastigheter med adlig besittning.

Underlaget för analysen framgår av Bilaga 1. Anders Andréns rekonstruktion av de lundsiska tomterna är omfattande, sammanlagt cirka 2 000 topografiska uppgifter från medeltiden fram t o m 1600-talet. Trots det omfattande materialet har jag ändå gjort några kompletteringar för att analysen skall bli mer rättvisande. Det rör sig om tomter där notering kan saknas för någon 30-årsperiod, men där det rimligen går att sluta sig till att en adlig anknytning måste ha funnits. Dessa kompletteringar framgår också av Bilaga 1.

Tiden före reformationen

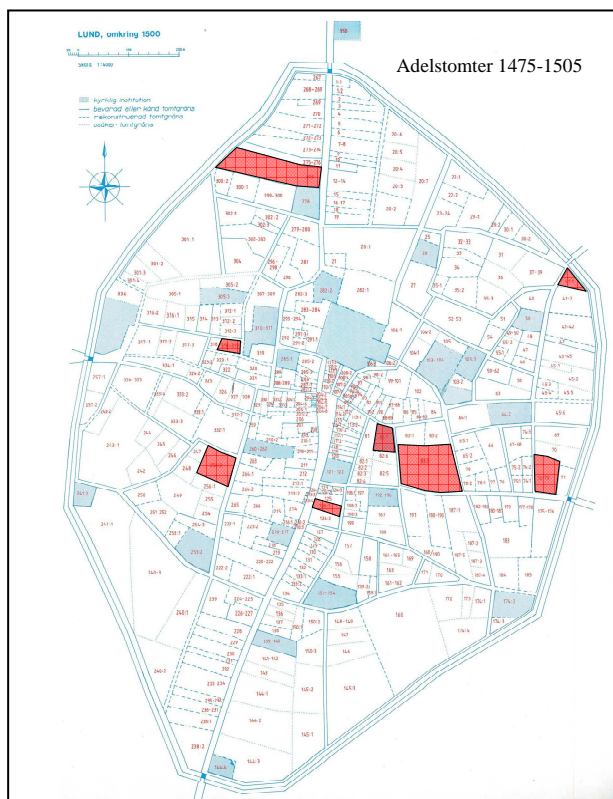

Fig 3: Tomter med adlig besittning 1475-1505
(Källa enligt Bilaga 1)

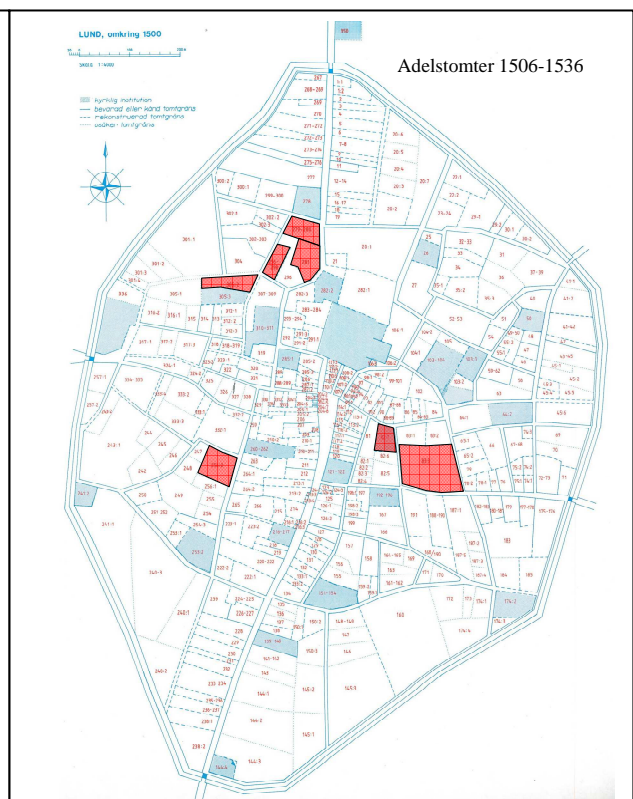

Fig 4: Tomter med adlig besittning 1506-1536
(Källa enligt Bilaga 1)

Under medeltiden hamnade många fastigheter i Lund i kyrklig ägo via donationer. Bortdonerandet var som störst under första halvan av 1300-talet, men donationer förekom frekvent också under slutet av medeltiden. Borgare, frälse och framförallt medlemmar från den kyrkliga sfären skänkte gårdar i staden för sin själs frälsning. Vid medeltidens slut stod därför olika kyrkliga institutioner som ägare till 80 % av alla tomterna i Lund (Andrén 1984:39ff; Karlsson 2007b).

Figur 3 och 4 beskriver slutresultatet av denna process ur frälsets synpunkt med bara ett fåtal kvarvarande tomter kopplade till dem. Sista decennierna innan reformationen (figur 4) var bara några enstaka tomtområden i adlig ägo. Krognosättens långvariga – sedan minst 1300-talet – innehav vid nuvarande Mårtenstorget (två tomter strax öster om stadens mitt) framstod som en aristokratisk stadsgård liknande frälsets huvudgårdskomplex på landsbygden (Hansen 2014:14ff). Sannolikt hade även Steen Basse Bille skaffat sig ett stadsresidens (tomten strax väster om stadens mitt), utgångspunkten till vad som senare utvecklades till ett större tomtkomplex, nämligen Billegården (Mollerup 1893:205; Andrén 1984:105). De fyra tomterna längre norrut hade anknytning till dekan- och ärkebiskopsämbetena. Två av dem innehades av Aage Jepsen (Sparre), ärkedjäkne och senare utvald ärkebiskop (Carelli 2012:458), men han donerade båda tomterna till kyrkan under 1520-talet (Andrén 1984:113, 115). De övriga beboddes kring 1530 av dekanen och sedermera Lunds sist valde katolske ärkebiskop Torbern Bille (Andrén 1984:109; Carelli 2012:460).

Lund hade under första halvan av medeltiden präglats av stora aristokratiska gårdar med residensbyggnader och patronatskyrkor (Hansen 2014). Det omfattande donerandet under medeltidens andra del medförde att bara en ynka aristokratisk rest fanns kvar vid reformationen – två adliga gårdar och möjligen ytterligare en tillhörig ärkebiskopen.

1500-talet efter reformationen

Den hypotes som inledningsvis uppställdes, nämligen att adeln reetablerade sig i Lund efter reformationen, verifieras tydligt enligt figur 5 och 6. Redan under de första decennierna efter reformationen kan ett flertal nytillkomna adliga innehav konstateras (figur 5). Vissa preferenser ur etableringssynpunkt kan skönjas. Den centrala delen av staden, strax söder om torget, mellan de båda prereformatoriska adelsgårdarna tillhöriga Bille och Krognos, synes ha varit ett sådant område. Här finns noteringar om närvaro av högadliga ätter som Brahe, Urne och Gyldenstjerne kring seklets mitt (Andrén 1984:93ff). Den nordvästra delen av staden, kring de tomter som före reformationen förknippades med de höga kyrkliga ämbetsmännen Sparre och Bille, var också en

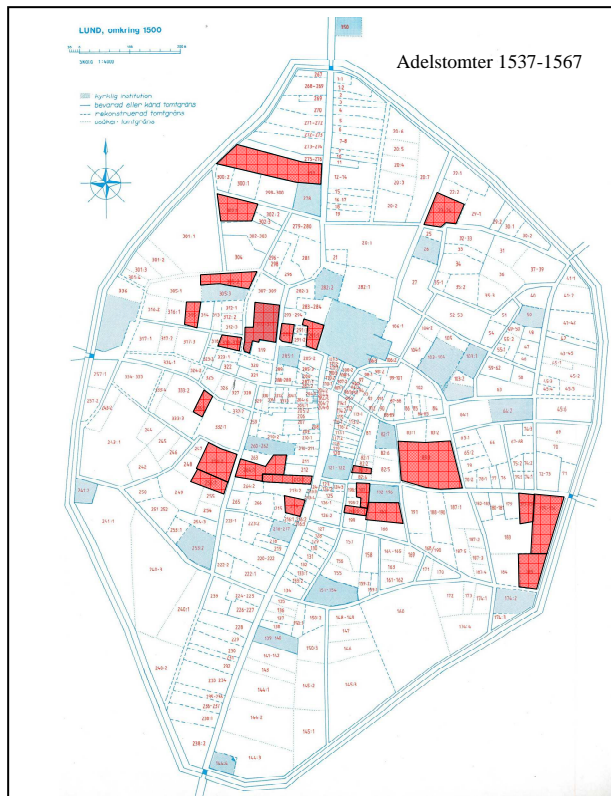

Fig 5: Tomter med adlig besittning 1537-1567
(Källa enligt Bilaga 1)

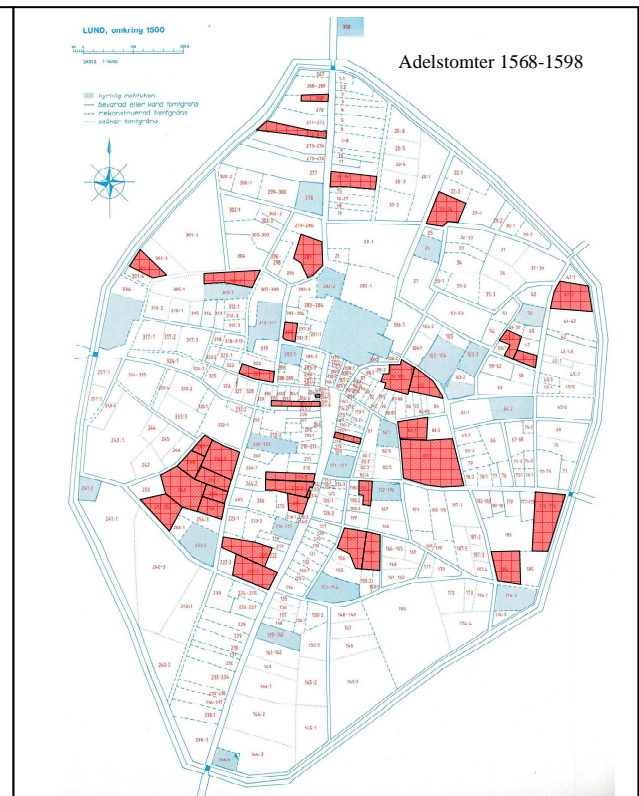

Fig 6: Tomter med adlig besittning 1568-1598
(Källa enligt Bilaga 1)

föredragen etableringsplats. Även här var det högadliga ätter – Brahe, Sparre, Thott, Gyldenstjerne, Ulfstand – som noterades som innehavare (Andrén 1984:108ff). Slutligen fanns några adliga gårdar i mer perifera lägen i öster.

Under 1500-talets sista tredjedel (figur 6) blir de adliga tomterna än mer påtagliga och samtidigt mer utspridda över hela stadsytan. I sydväst framträder den vid sidan av Krognosgården ytmässigt största adliga egendomen, nämligen Billegården. De åtta förenade tomterna var resultatet av fru Beate Billes tomtaffärer under seklets slut (Andrén 1984:104).

Sammantaget uppvisade alltså den efterreformatiska delen av 1500-talet ett adligt fastighetsinnehav i Lund som troligen var det största sedan 1300-talet. Ett antal högadliga släkter, med godsegendomar på den skånska landsbygden, har noterats som innehavare av gårdar och tomter i staden.

Det danska 1600-talet

De adliga fastigheterna var fortfarande många under början av 1600-talet (figur 7) och det rörde sig fortsatt övervägande om högadel. Bland ny tillkommande högadliga ätter kan nämnas Ramel och Barnekow, ätter som efter Skånes övergång till Sverige kom att bli ledande inom den skånsksvenska adeln. Även en del lägre adel, som Dresselberg och Maccabaeus, skaffade sig lundensiska egendomar, oftast som en följd av tjänster inom domkapitlet (Andrén 1984:67ff).

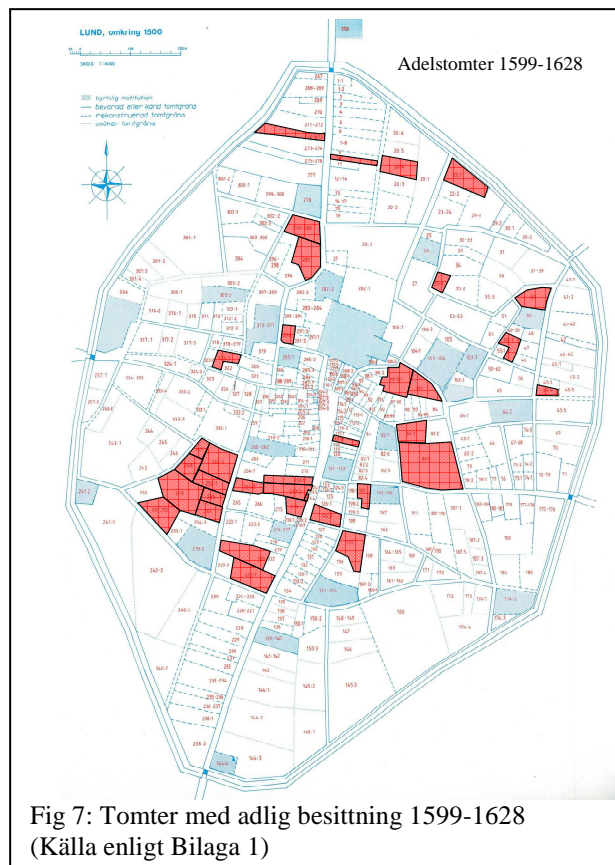

Fig 7: Tomter med adlig besittning 1599-1628
(Källa enligt Bilaga 1)

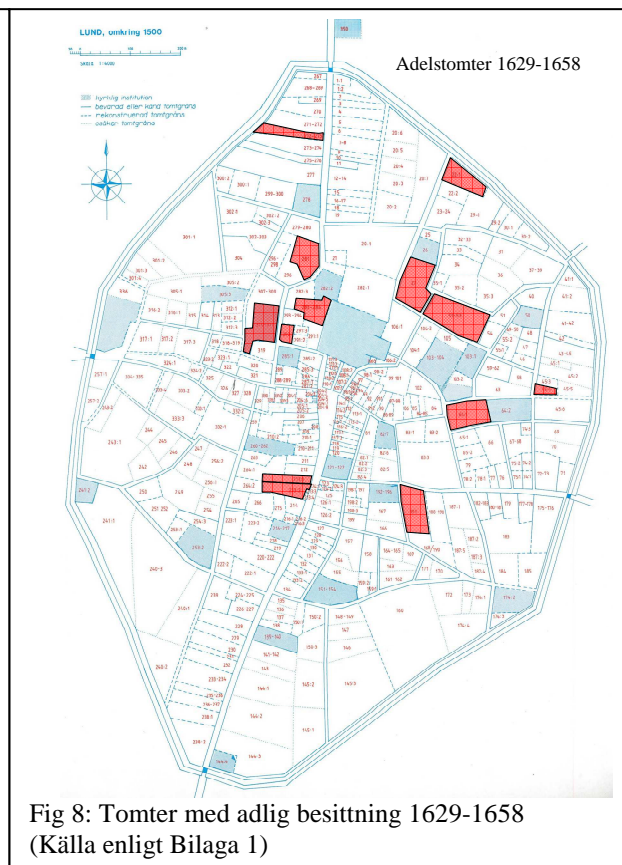

Fig 8: Tomter med adlig besittning 1629-1658
(Källa enligt Bilaga 1)

Under de sista decennierna av Lunds danska tid blir adelns gårdar färre i staden (figur 8). De båda stora och långvariga lundensiska gårdsinnehaven – Krognosgården och Billegården – avvecklades som adligt innehavda under 1600-talet, utgörande tydliga exempel på adelns avyttrade egendomar i staden. Grunden till denna nedgång var troligen en kombination av flera olika orsaker. Kanske kan Köpenhamns växande betydelse som rikshuvudstad under 1600-talet mer ha riktat adelns intresse dit. Kanske kan den försvunna länsförvaltningen när Lundagårds län uppgick i Malmöhus län ha spelat en roll. Kanske kan adeln i ökad grad ha fokuserat på den lantliga delen av sina egendomar. Kanske avtog Lunds kvarvarande medeltida prestige alltmer.

1600-talets inledning var likartad senare delen av 1500-talet; en stor högadlig närvaro i Lund. Vid seklets mitt minskade dock adelns närvaro i staden av olika skäl.

En sammanfattning av hela analysen får följande utseende. En markant aristokratisk närvaro i Lund under tidig- och högmedeltid minskade under senmedeltiden genom omfattande donationer till kyrkliga institutioner. Vid medeltidens slut återstod bara några enstaka adliga egendomar i staden. Redan inom några decennier efter reformationen hade dock adeln märkbart reetablerat sig, främst genom dess översta rangskikt. De adliga gårdarna var fortfarande många en bit in på 1600-talet, men under de sista danska decennierna kan en reduktion konstateras.

ANALYS – ENSKILDA EGENDOMAR

FRU BEATIS GAARD

Fru Beate var av släkten Bille och hade i slutet av 1500-talet samlat ihop ett antal tomter till ett större gårdskomplex som täckte större delen av det nuvarande kvarteret Billegården. Egendomen sträckte sig över två socknar men kärnfastigheten låg i S:t Drottens socken, 200 meter sydväst om torget. Idag finns inga synliga spår efter gården.

Genealogi

Bille-ätten är en av de största och äldsta danska adelsätterna. Via dokument kan ätten genealogiskt följas tillbaka till början av 1300-talet, men dess namn och vapen förekommer längre tillbaka. Från 1400-talet kan den sägas ha tillhört den danska högadeln med familjemedlemmar som riksråd, ärkebiskop och länsmän (DAA 1985-87:469f).

Bille-ättens anknytning till Lund började med Steen Basse Bille (1446-1520), riddare och riksråd. Ursprungligen hade han sitt ärvda gods samlat på Själland, men hans intresse kom alltmer att vändas mot Skåne. Senast 1469 äktade han Ellen Stigsdatter (Krognos) (-1474), dotter till innehavaren av flera skånska godsegendomar, bl a Krognosgården i Lund. 1495-1516 var han skånsk landsdomare och kring sekelskiftet hade han anskaffat en skånsk huvudgård, Ljungsgård i Vrams socken, som sedermera kom att omvandlas till ett av släktens huvudsäten, nämligen Billesholm. Steen Basse Bille hade tjugo barn, men av sönerna uppnådde bara två vuxen ålder, Torbern och Claus (DBL 1979:2:113; DAA 1985-87:503).

Torbern Bille (-1552) gjorde karriär inom kyrkan. I Lunds domkapitel var han först kanik, sedan dekan för att 1532 väljas till ärkebiskop. Hans biskopstid sammanföll med katolicismens sista danska år och med reformationen. Den var därför en svår och konfliktfylld tid för honom. När ärkebiskopsämbetet avskaffades fick Torbern Bille träda tillbaka från ämbetet och från sin ledande roll i riksrådet. Han återfick sitt dekanat och förlänades med Bosjö kloster, men levde sina sista år ett liv i skymundan. Han ligger begravd i Lunds domkyrka (DBL 1979:2:119f; DAA 1985-87:507).

Steen Basse Billes andra son, Claus Bille (1490-1558), riddare och riksråd, var en av dåtidens ledande män i Danmark med militära, diplomatiska och politiska uppdrag. Han deltog i flera nordiska fälttåg och var i nästan tre decennier slottsherre på den viktiga gränsfästningen Bohus. Claus Bille utvidgade släktens skånska gods innehav med de stora huvudgårdarna Råbelöv

och Vanås. Han blev, precis som fadern, begravd i Norra Vrams kyrka (DBL 1979:2:103f; DAA 1985-87:541). Av Claus Billes barn kom två att inneha egendom i Lund – Beate och Steen.

Beate Bille (1526-1605) är kanske mest känd som moder till astronomen Tycho Brahe. Av hennes övriga barn blev två riksråd, vilket också hennes make Otte Brahe (1518-1571) var. Beate tjänstgjorde 1584-1592 som hovmästarinna åt drottning Sophie. Således var familjen en av de absolut ledande i dåtidens Danmark. Under sin långa änketid utövade hon kulturell och filantropisk verksamhet. Hon intresserade sig för folkvisor, tillhörde den kulturella kretsen kring historikern Anders Sørensen Vedel och sägs ha grundat själäbodrar, dvs fattighus, i Lund (KBB 1636-05-27; DBL 1979:2:98; DAA 1985-87:541)

Steen Bille (1527-1586), se avsnittet Sten Bilde.

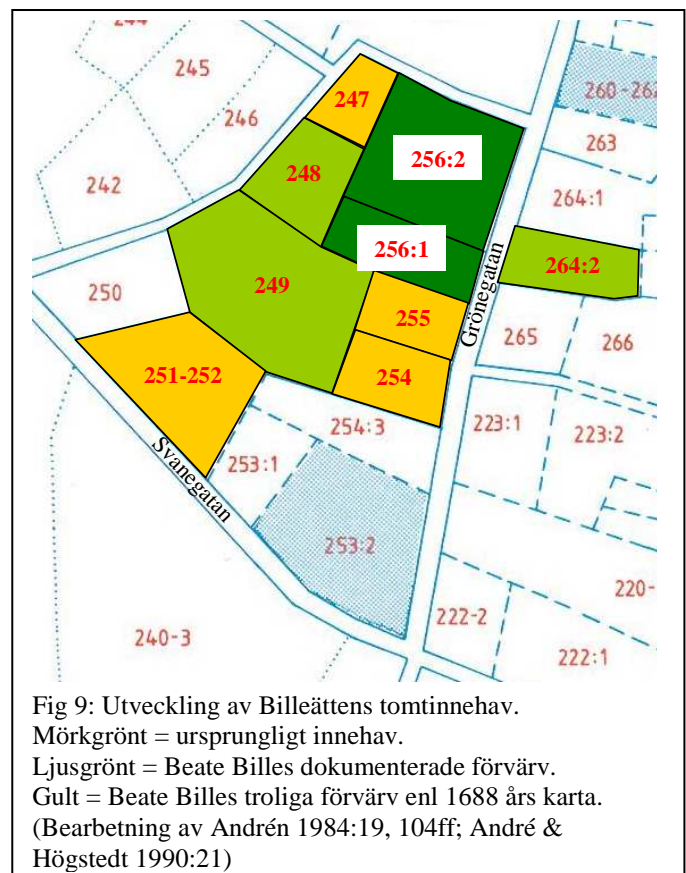
Skriftligt material

Den centrala delen av Billegårdskomplexet var tomten 256:2 i det nordöstra hörnet av kvarteret (figur 9). 1547 nämns den som tillhörig Torbern Bille och så även 1553. Av det sistnämnda dokumentet framgår att Torbern Bille hade ärvt gården efter sin fader Steen Basse Bille. Det är inte känt vem som innehaft tomten före Torbern och Steen Basse Bille (Andrén 1984:105).

Nästa kända notering är från 1567 då gården omtalas som brorsonen Steen Billes arvegård. 1572 förvärvade hans syster Beate Bille gården och den nämns också som hennes i ett dokument från 1580. Så sent som 1615, tio år efter hennes död omnämns egendomen fortfarande som hennes gård. På

en kompletterande latinsk text till Vedels kartskiss i slutet av 1580-talet kopplas gården till Torbern Billes namn, där det också sägs att den har restaurerats av fru Beate (Blomqvist 1946:50, 55; Andrén 1984:105).

Tomten närmast i söder (256:1) arrenderades 1547 av Torbern Bille och var 1567 förlänad till Steen Bille. För ytterligare några tomter (248, 249, 264:2) finns noteringar från slutet av 1500-

talet som kopplar dessa till Beate Bille. I två av fallen (249, 264:2) är de klassificerade som hagar. 1688 års karta visar en stor tomtfigur som täcker största delen av kvarteret Billegården. Sannolikt är denna stortomt resultatet av Beate Billes tomtförvärv i området under slutet av 1500-talet (Andrén 1984:104ff; André & Högstedt 1990:21).

Under andra halvan av 1600-talet hade Billegården omvandlats till en ridbana ägd av doktor Christian Foss (Carlquist 1923:45f).

Arkeologi

Långt in på 1900-talet utgjorde kvarteret Billegården en stor grönskande yta med en bebyggelse längs kanterna av 1800-talshus som omgärdade det lummiga innanmätet (Åsgrim-Berlin et al 1981:42). Först i och med ett stort bostadsrättsbygge i de centrala och västra delarna av kvarteret blev större arkeologiska undersökningar verkställda 1984-85. Grävningarna fokuserades till de centralt västra delarna av kvarteret. Mycket stora mängder ben- och hornavfall visade på att en omfattande kammakeriproduktion hade ägt rum där under 1100- och 1200-talen. Därefter, 1300- och 1400-tal, kunde bara sporadisk verksamhet konstateras. I kvarterets södra del påträffades en 170 m² stor igenfylld damm, minst från 1600-talet (KSA Billegården 49, 1984-85; Gardelin 2007).

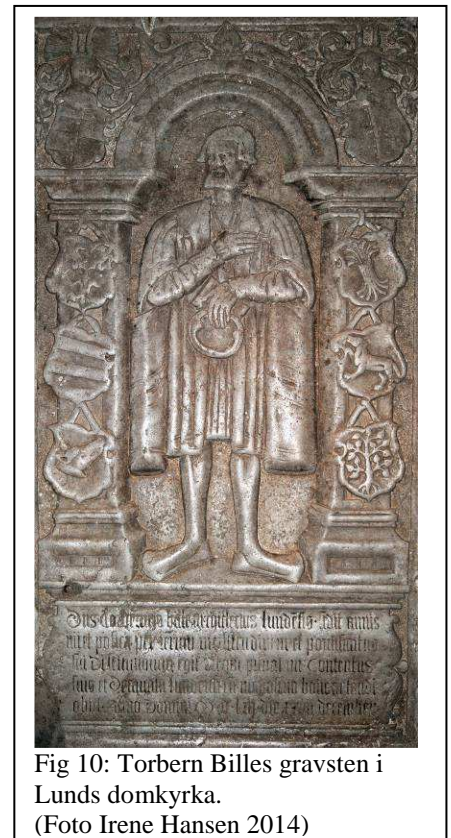
Vad som är av större intresse i det här sammanhanget är det nord-sydliga avloppsschakt som grävdes i kvarterets norra del. I schaktet påträffades två murrester belägna ungefär mitt på den rekonstruerade centrala tomten (256:2) i 1500-talets Billegårdskomplex. Den kraftiga norra murresten, löpande i öst-västlig riktning, bestod av minst tre skift fogat med hårt tegelblandat kalkbruk. Skikten längst upp bedömdes som dagarskift, varav det översta bestod av tuktad kalksten. I det översta skiktet kunde byggnadens nordvästra hörn konstateras. Man bedömde att byggnadens västvägg löpte cirka en halv meter väster om schaktet. 4,5 meter längre söderut påträffades rester efter ytterligare en mur som bör ha ingått i samma byggnad. Den var betydligt klenare och bestod av stenar löst sammanfogade med småsten och kalk. Mellan de båda murarna, och även söder om den södra muren, påträffades rester efter golvlager både av sten, tegel och sand. Bland fynden i schaktet kan nämnas en senmedeltida bierhane och grönglaserat kakel. Arkeologerna tolkade anläggningen som tillhörande "Billes gård". Inget dateringsförsök gjordes men lösfynden indikerar 1400-1500-tal (KSA Billegården 49 (3), 1984).

Några tiotal meter öster om murpartierna genomfördes en arkeologisk undersökning 1999. Ett flertal husanläggningar påträffades, allt från 1000-talet och framåt, som visar på att området varit kontinuerligt bebyggt med bara några korta avbrott för odling. Från en fas hänförd till

tidsintervallet 1450-1490 påträffades flis av sandsten som utgjort avslag från stenhantverk. Avfallsresterna kan mycket väl härröra från byggandet av det närliggande residenshuset. Under de senmedeltida och tidigmoderna faserna finns indikationer på att området har hyst kompletterande byggnader till residenshuset. Delar av undersökningsytan har utgjort gårdsplan under 1400- och 1500-talen. Hela anläggningen kan ha bildat en öppen flerlängad gård, vettande mot Grönekatan i öster och med residenshuset inne på tomten i väster. Slagg och andra fynd visar att det under 1400-talet har förekommit metallhantverk på gården. Under 1500-talet fanns hus både i norr och i söder, troligen korsvirkeskonstruktioner med tegelmurade fack. Från denna tid fanns fynd av pottkakel som visar på en exklusiv högreståndsmiljö med kakelugnar (KSA Billegården 6, 1999; Gardelin in prep).

Övrigt

Torbern Bille, dekan och för en tid utvald ärkebiskop, blev gravlagd i Lunds domkyrka där hans gravsten numera finns i kyrkans krypta (figur 10). Stenhällen visar en lärd man i dåtidens aristokratiska dräktmode med baret i handen och en bok tryckt till bröstet. Han omges av åtta anvapen. I inskriften på gravhällens nederdel förklarar han sig nöjd med sitt tillbakadragna liv under de sista åren (Wrangel 1923:66).

Sammanfattning

När kom Billegården i adlig besittning? I de skriftliga dokumenten framträder Steen Basse Bille som den tidigaste innehavaren. Med tanke på hans och släktens ursprungliga anknytning till Själland måste man nog betrakta honom som Bille-ättens första ägare av den lundensiska gården. Han kan ha förvärvat den i samband med att han blev skånsk landsdomare 1495. Ett annat alternativ som föreslagits (Gardelin in prep) är att Steen Basse Bille fick gården efter en segsliten arvstvist med sin tidigt avlidna hustrus släkt, Krognosarna. Han utkrävde arv på sina döda barns vägnar efter deras morfar, den godsrike Stig Olufsen (Krognos). Först efter hans svärmors, Barbara Brahes, död nåddes 1491 en uppgörelse. Steen Basse Bille erhöll då ett 90-tal gårdar (Mollerup 1893:205). Däribland kan även en gård i Lund ha ingått. Stig Olufsen hade varit innehavare av

Krognosgården i Lund (som ärvdes av hans son Oluf Stigsen (Krognos)) och det är inte otänkbart att han ägt ytterligare någon gård i staden. Av ett sådant scenario följer att Krognos-ätten var innehavare av gården under 1400-talet. De arkeologiska spåren av stenhantverk från andra halvan av 1400-talet skulle då peka på Stig Olufsen (som dog 1461), hans änka Barbara Brahe eller deras son Oluf Stigsen som byggherre till residenshuset.

Efter Steen Basse Bille vandrade gården vidare inom Bille-ätten; dekanen och ärkebiskopen Torbern Bille, möjligen dennes bror riksrådet Claus Bille, dennes son Steen Bille som i sin tur överlät den till system Beate Bille. Beate utvidgade gården och restaurerade residenshuset. Förmodligen var det en aktningvärd stadsgård hon lämnade efter sig vid sin död 1605. Efter Beate gick gården med tiden ur Brahe-ättens händer för att omvandlas till en borgerligt ägd ridanläggning. Hur detta gått till är inte känt.

Med stor sannolikhet är det murrester till gårdens residensbyggnad som påträffades 1984 i avloppsschaktet. Murverkets kvalitet och dimensioner, spåren av stenhantverk, fynden av högreständartefakter, placeringen på tomten och gårdsanläggningen i övrigt tyder på det. Stenhuset har troligtvis legat i nord-sydlig riktning med frontfasaden mot gårdsplanen i öster och därbortom Grönegatan. Flygelbyggnader och kanske ett gatuhus har fullbordat anläggningen.

Hela anläggningen påminner om lantliga adliga huvudgårdar med en imponerande huvudbyggnad och flankerande ekonomibyggnader kring en borggård som samtidigt gav hela anläggningen en fortifikatorisk förnimmelse (Bjurklint 2001:12ff). När Beate Bille expanderade sin gård genom tomtförvärv som huvudsakligen verkar att ha fyllt en agrikulturell funktion – och kanske anlagt en stor damm i södra delen – förstärktes lantgodskänslan ytterligare.

Gården kan hänföras till den gårdstyp som inledningsvis presenterades i samband med diskussionen kring begreppet sögningegårdar, nämligen centralhusgården; ett centralt på tomten placerat boningshus med bodar och ekonomibyggnader förlagda runt om. Typen var vanlig i nordvästeuropa från 1300-tal till 1500-tal (Hædersdal 1987:7; Thomasson 1997:710).

De olika medlemmar av Bille-ätten som ägt gården har säkerligen haft olika motiv för gårdsinnehavet. För Steen Basse Bille kan gården ha inneburit en punkt att agera från när han byggde upp sin skånska maktposition, specifikt i samband med landsdomarämbetet. Torbern Billes lundensiska förankring som dekan och ärkebiskop är uppenbar. Beate Bille såg kanske fördelar med ett stadsresidens när hon utövade sina kulturella och filantropiska intressen, men ville omge sig med en mer lantlig, aristokratisk miljö.

CORFITZ VIFFERTS GAARD

Corfitz Vifferts residens (figur 11) ligger i det nuvarande kvarteret Katedralskolan, S:t Stefans socken, drygt 300 meter söder om torget. Huset står kvar än idag med sina renässansfasader och utgör nu en del av Katedralskolan. Under några år i slutet av nordiska kriget fungerade det som bostad för Karl XII vid hans vistelse i staden och går därför numera under benämningen Karl XII-huset.

Fig 11: Karl XII-huset (Corfitz Vifferts gård)
(Foto Irene Hansen 2014)

Genealogi

Corfitz Tønnesen Viffert (-1592) kom från en nordjylländsk lågadlig släkt, men en framgångsrik karriär ledde till ett socialt avancemang med giftermål in i den högadliga släkten Gyldenstjerne och en plats i riksrådet 1586.

Hans yrkesbana började med hovtjänst och diplomatiska uppdrag under nordiska sjuårskriget. Han var länsman på Helsingborg 1573-1576, Odensegård 1578-1580, Malmöhus 1580-1591 och Kalundborg 1591-1592. I Malmöhus län ingick under perioden också Lundagårds län samt 1584-1585 Helnekirke län, dvs de kronolän som skapats av godsegendomar som hade tillhört ärkesätet respektive Allhelgonaklostret i Lund (Erslev 1879:3, 146; Skansjö 2012:32). Corfitz Viffert var också landsdomare i Skåne åren 1585-1589. Han är begravd i Blenstrup kirke på Nordjylland, där också hans huvudgård Næs var belägen (DAA 1901:457f; DBL 1984:15:519).

Brodern Axel Tønnesen Viffert (-1580) gjorde en liknande karriär med länsmansbefattningar och en plats i riksrådet 1573. Han hade en betydligt starkare förankring till Skåne där han upprättade sitt huvudsäte Axelvold och dessutom bytte till sig huvudgården Möllarp. Även på Jylland skapade han en huvudgård, Viffertsholm. Han är begravd i Lunds domkyrka och avbildad på en stor gravsten i kryptan tillsammans med sina båda fruar Anne Andersdatter (Lindenov) och Anne Krabbe (DAA 1901:456f).

Skriftligt material

1586 arrenderade Corfitz Viffert på "evig tid" en gård i hörnet av Stora Södergatan och Svanegatan (tomt 222:1; figur 12). Gården hade tidigare under medeltiden tillhört riddaren Jakob Jensen (Galen). Denne hade emellertid 1340 donerat gården till kyrkan och den hade därefter fungerat som vikarieresidens för ett altare upprättat av donatorn. När altarstiftelserna avvecklades vid reformationen lades gården till domkapitlets godsmassa. Under 1500-talet uthyrdes den till olika lundensiska borgare för att 1586 utarrenderas till Corfitz Viffert.

Till gården hörde också en under första halvan av 1500-talet inkorporerad del av den angränsande tomten i norr (tomt 222:1a). I ett dokument från 1586 benämns den som hagmark (André 1984:102).

Gården behölls inom släkten efter Corfitz Vifferts död, vilket framgår av att Breide Rantzaus arvingar betalade jordskyld för fastigheten 1618-1623/26. Ståthållaren Breide Rantzau (1556-1618) var gift med Corfitz Vifferts dotter Christence (-1604). Senast 1650, troligen betydligt tidigare, har gården lämnat den adliga sfären (DAA 1901:458; Blomqvist 1978:95; André 1984:102).

Arkeologi

Precis i hörnet av Stora Södergatan och Svanegatan ligger en stor tvåvånings tegelbyggnad murad i renässansförband (figur 11). Det rektangulära 38 meter långa huset vänder långsidan mot Stora Södergatan, den dåtida stadens mest betydande kommunikationsled.

Husets grundläggning blottades i samband med grävningar 1928. Kraftiga bokstockar i botten hade täckts av grus och gråstensblock i slagen kalk. Möjligen har delar av grundläggningen burit ett högmedeltida hus, då ett Kristoffer II-mynt (1252-1259) hittades på samma nivå som de understa stockarna (KSA Katedralskolan 1, 1928). I arrendekontrakt från 1546 och 1582 anges den dåvarande byggnadens längd till 63,5 alnar (Werner 1928:170), ett mått som korresponderar med

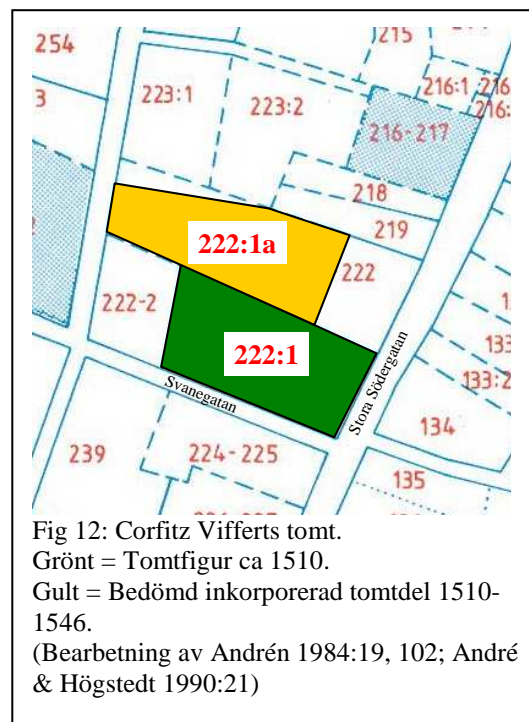

Fig 12: Corfitz Vifferts tomt.
Grönt = Tomtfigur ca 1510.
Gult = Bedömd inkorporerad tomtdel 1510-1546.
(Bearbetning av André 1984:19, 102; André & Högstedt 1990:21)

Karl XII-husets längd. Detta förhållande indikerar att det nya huset har byggts på sträckningen av en äldre grund. Murverkets renässansförband med horisontella hollandsinfluerade kritstensband daterar väggfasaderna till senare delen av 1500-talet, även om vissa delar kan ha haft medeltida ursprung. Ragnar Blomqvist hävdade att det sannolikt var Corfitz Viffert som var byggherre till huset någon gång mellan 1586 och 1589 (Blomqvist 1978:97; Åsgrim-Berlin et al 1981:120). Någon undersökning av byggnadens interiör finns inte att tillgå.

Stora delar av kvartersmarken väster och nordväst om huset har sannolikt utgjort en agrar yta, ett grönområde med apelgård och köksträdgård. De begränsade arkeologiska undersökningar som gjorts i området tyder på detta (Johansson Hervén 1997; Guldåker 2011). Fastigheten behöll karaktären av en stor lummig stadsgård fram till 1800-talet då Katedralskolan etablerades. Det fanns även ett par vattenrika dammar på tomten i början av 1800-talet (Åsgrim-Berlin et al 1981:119).

Sammanfattning

Corfitz Viffert blev en betydande maktperson i Skåne under 1580-talet som länsman på de största länen och som landsdomare. Under andra halvan av decenniet var han också medlem av riksrådet och därmed en av det danska rikets mäktigaste män. Sannolikt hade han därmed också blivit en man med betydande ekonomiska resurser. Hans broder Axel, med en liknande karriärmässig bakgrund, hade blivit tillräckligt kapitalstark för att bygga upp ett ansenligt godsinnehav i Skåne och på Jylland.

Det renässanshus som byggdes vid Stora Södergatan hade ståtliga dimensioner. Med en längd på 38 meter är det dubbelt så långt som andra kända adliga hus från den här tiden i Lund – Görvel Fadersdotter Sparres båda hus – och nästan lika stort som det ungefär samtidigt uppförda Lundagårdshuset. Andra skånska städer kunde knappast heller visa upp lika storslagna samtida privata renässansbyggnader, utom möjligen Malmö (t ex Flensburgska huset) (Sandblad 1949:318). Dagens integrering i Katedralskolans övriga byggnader gör dock att husets ursprungliga storhet har suddats ut och det har därför inte alls tillmätts samma arkitektoniska betydelse som Lundagårdshuset med sin idylliska parkinramning.

Ett sådant bygge krävde ett ansenligt kapital, vilket även byggnadsmaterial och arkitektonisk utformning indikerar. Med största sannolikhet är därför Ragnar Blomqvists förmodan att Corfitz Viffert var byggherre korrekt. Huset bör då ha uppförts efter 1586, när Viffert påbörjade sitt arrende, och troligen före årtiondets slut, när hans gård noterades på Vedelska kartskissen (även om det inte går att utesluta att kartskissen syftar på en föregångare till renässansbyggnaden).

Varför lät Corfitz Viffert uppföra en så manifäst byggnad? Som länsman över Lundagårds län och som landsdomare med landstingets mötesplats i Lund vistades han säkerligen frekvent i staden. Men genom länsherrefattningen hade han tillgång till Lundagårdshuset som tjänstebostad. Kanske behövde han ändå ha en egen bostad då kungen residerade i Lundagård vid sina besök i staden (Skansjö 2012:32). Kanske förstärkte tillsättningen som landsdomare vid 1580-talets mitt detta behov ytterligare. Arkitekturteoretiska begrepp som representativitet – att en byggnad representerar något frånvarande – och presentativitet – att en byggnad bara företräder sig själv – leder möjligen fram till en fruktbar förklaring (Thomasson 1997:700). Corfitz Vifferts bygge skulle då svara för representativitet, när han själv var frånvarande. Det ståtliga och privata renässanshuset skulle representera makten som länsherre, makten som landsdomare och kanske framförallt den nyvunna makten hos en ursprungligen lägre rankad adelsman som banat sig väg till rikets högsta toppar. Då dög inte lånta fjädrar i form av ett nog så ståtligt Lundagårdshus, eftersom det representerade något annat, nämligen kungen och kronan.

RESIDENTIA WILHELMI DRESSELBERGIJ

Vilhelm Dresselbergs residens låg i det nuvarande kvarteret Glädjen, S:t Nikolaus socken, 250 meter norr om torget. Delar av huset finns kvar idag. Det är restaurerat och flyttades 1908 till Kulturen, där det går under benämningen Dekanhuset (figur 13).

Genealogi

Vilhelm Dresselberg (1545-1620) tillhörde en lågadelssläkt från Själland. Efter universitetsstudier i Tyskland tjänstgjorde han 1572-1588 som sekreterare i kansliet. 1576 erhöll han befattningen som dekan i Lunds domkapitel. 1605 var han landsdomare på Själland och senare var han länsman på Ringsted kloster. Utöver själländska huvudgårdar ägde han Hjularöd öster om Lund. Han är begravd i Vindinge på Själland och med honom

Fig 13: Dekanhuset (Vilhelm Dresselbergs residens). Kvarstående delar av ursprungshuset till vänster, tillbyggt tornhus till höger. (Foto Irene Hansen 2014)

dog släkten ut på svärdsidan (DAA 1891:123; DBL 1980:4:46).

Även hans äldre broder Anders (1543-1613) innehade residens i Lund. Han gjorde en liknande karriär som sekreterare i kansliet, själländsk landsdomare och senare länsman. 1577 utsågs han till kanik vid Lunds domkapitel. Båda bröderna var gifta med döttrar till rikskanslern Eiler Grubbe (DAA 1891:123; DBL 1980:4:46).

Skriftligt material

Gården med det s k Dekanhuset var ett kanikresidens som tillkommit på 1300-talet genom sammanslagning av tre tomter (tomt 281 A-C; figur 14). I början av 1500-talet innehades det av dekanen Torbern Bille. På den Vedelska kartskissen är det attribuerat till dekanen Vilhelm Dresselberg. En skriftlig notering finns från 1615 där det nämns som Vilhelm Dresselbergs residens. Samma år är ytterligare en fastighet, ett vikarieresidens i S:t Mikael's socken i stadens östra del (tomt 55:2), angiven som tillhörig honom (Andrén 1984:75, 109).

I Stora Prästgillet's urkunder är brodern Anders Dresselbergs namn två gånger (1603 och 1618) kopplat till ett kanikresidens (tomt 102), troligen belägen i S:t Mikael's socken (Andrén 1984:83).

Arkeologi

Dekanhuset bestod av tre delar, tillkomna vid olika tider. Den äldsta delen har daterats till andra halvan av 1200-talet. Den utgjordes av ett tvåvånings tegelhus med källare, murat i munkförband och stående på en grund av stora fältstenar. Första våningen bestod av tre rum. Funktionellt har de tolkats som en förstuga och ett mindre förrådsrum samt ett större bostadsrum med fyra kryssvalv. Ovanvåningens troligen enda rum kan ha varit festsal eller förråd. Även källaren kan ha fungerat som förråd (Blomqvist 1947:85ff).

Under 1400-talet anslöts ett kvadratisk hus norr om det äldre huset. Även det var en tvåvånings munkförbandsmurad tegelbyggnad med källare. Varje våning bestod av ett rum. I nedanvåningen fanns en ingång utifrån, men ursprungligen sannolikt ingen förbindelse med huset i

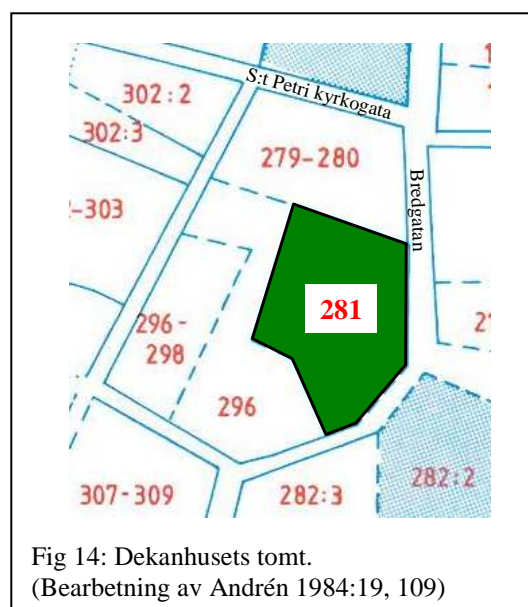

Fig 14: Dekanhusets tomt.
(Bearbetning av Andrén 1984:19, 109)

övrigt. Både detta rum och källarrummet har tolkats som förrådsutrymmen. Ovanvåningens rum utgjorde bostadsrum, vilket framgår av att det hade en tegelmurad eldstad. Mindre öppningar i vindsplanet tolkades ursprungligen som skyttegluggar, men kan ha varit hål till ett bjälklag. Husets tornkaraktär och det begränsade tillträdet till de olika rummen ger byggnaden dock en fortifikatorisk prägel (Blomqvist 1947:90ff; Ericsson 2006:4).

Under 1500-talet skedde ytterligare ett tillbygge. Väster om ursprungshuset påträffades grundmurar till ett troligen två våningar högt hus, som revs på 1800-talet. På insidan av källarmurarna fanns tegel murat i olika förband, bl a renässansförband (Blomqvist 1947:95f).

Övrigt

När en ny predikstol till Lunds domkyrka beställdes 1592 betalade Vilhelm Dresselberg, dekan i domkapitlet, bildhuggaren Johannes Ganssog 100 daler silvermynt för arbetet. De fyra ledande domkapitelsmedlemmarna såg till att de i det färdiga verket tydligt kom att framträda för menigheten. Deras namn finns ingraverade på alabastertavlor på predikstolens bröstningssockel och under dem är deras vapensköldar snidade. En av dessa fyra exponerade är Vilhelm Dresselberg (figur 15). På stenpelaren vid predikstolens sidor har även andra kaniker i domkapitlet fått framträda genom åtta stycken snidade vapensköldar, däribland Vilhelm Dresselbergs båda bröder Anders och Peder (Paulsson 1915:107).

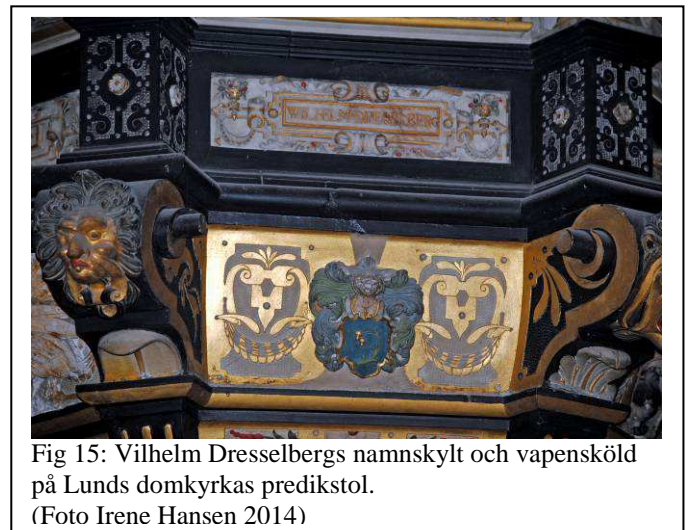

Fig 15: Vilhelm Dresselbergs namnskylt och vapensköld på Lunds domkyrkas predikstol. (Foto Irene Hansen 2014)

Sammanfattning

Vilhelm Dresselberg var av lågadlig börd men gjorde, tillsammans med sin broder Anders, ämbetsmannakarriär i den danska staten. Genom giftermål knöts betydelsefulla förbindelser med högadeln, men släkten dog ut då Vilhelm inte efterlämnade några söner. Dresselbergarnas gods fanns huvudsakligen på Själland, men då de erhöll ämbeten i det lundensiska domkapitlet blev de också lokaliserade till Lund. Dekanen Vilhelm kom i besittning av ett par residens i staden, varav det mest betydelsefulla var ett dekanresidens med rötter från 1200-talet, som tidigare innehafts av bl a dekanen Torbern Bille.

Huset hade en växlande byggnadshistoria bakom sig när Vilhelm Dresselberg tog det i besittning. Från början ett gediget bostadshus med rikliga förrådsutrymmen, vilket tyder på innehavare i de övre samhällsskikten; betydande präster, rika köpmän eller frälsepersoner. På 1400-talet tillbyggt med ett tornhus av uttalad försvarskaraktär, en hustyp som var ovanlig i nordeuropeisk urban privatarkitektur, däremot betydligt vanligare i medeltida italienska städer (Sandblad 1949:175). Seklet efter blev huset tillbyggt med ytterligare en länga. Man kan förmoda att huset bostadsmässigt uppgraderades, vilket den sista tillbyggnaden tyder på. Möjligen har också den bristfälliga interna kommunikationen mellan de olika huskropparna förbättrats. Vem som initierade dessa arbeten är okänt, men att personer som Torbern Bille eller Vilhelm Dresselberg eftersträvat en förbättrad bostadsstandard förefaller inte osannolikt. Kanske genomfördes förändringarna under 1540-talet, då Torbern Bille dragit sig tillbaka från den danska maktsenen.

Troligen var det förankringen till Lund via dekanämbetet som föranledde Vilhelm att genom mageskifte med den danska kronan tillförsäkra sig en huvudgård även i Skåne, nämligen Hjularöd. Man kan förmoda att han under längre perioder uppehöll sig i landskapet boende omväxlande på Hjularöd och i dekanresidenset i staden. Möjligen utnyttjades hans andra fastighet i Lund, vikariesidenset, genom utarrendering som inkomstkälla.

Förankringen till Lund via dekanämbetet och det begynnande sociala avancemanget manifesterades på ett typiskt bördsaristokratiskt sätt genom namninskrift och vapenbild på en av stadens mest offentliga framträdande punkter – predikstolen i Lunds domkyrka.

STEN BILDE

På Vedelska kartskissen är noterat ”Sten Bilde” öster om Bredgatan och norr om den gata som tolkats som Paradisgatan. Anteckningen har kopplats samman med en tomt tillhörande Steen Bille i nuvarande kvarteret Paradis, S:t Peters vid Bredgatan socken, 400 meter norr om torget.

Genealogi

Steen Bille (1527-1586) var son till Claus Bille och bror till Beate Bille (se Fru Beatis gaard). Efter att ha vistats utomlands för utbildning i flera år tjänstgjorde han några år i det danska kansliet. Han deltog i nordiska sjuårskriget, bl a i den skånska adelsfanan. 1577-1578 var han skånsk landsdomare.

Det var främst som godsägare och entreprenör han gjort sig känd. Genom arv hade han erhållit huvudgårdarna Vanås och Råbelöv och även egendom i Lund. Genom ett stort mageskifte

med kronan bytte han till sig Näsbyholm mot egendom på Jylland. Dessutom hade han erhållit ett flertal skånska förläningar, bl a Herrevads kloster.

Han var en industriell föregångsman som anlade papperskvarn och glasbruk i Herrevad. Han intresserade sig också för vetenskap; han stöttade den kände systersonen Tycho Brahe genom att en tid upplåta bostad och laboratorium åt honom på Herrevad.

Han var gift med Kirsten Lindenov (-1612) (DBL 1979:2:113f; DAA 1985-87:542).

Skriftligt material

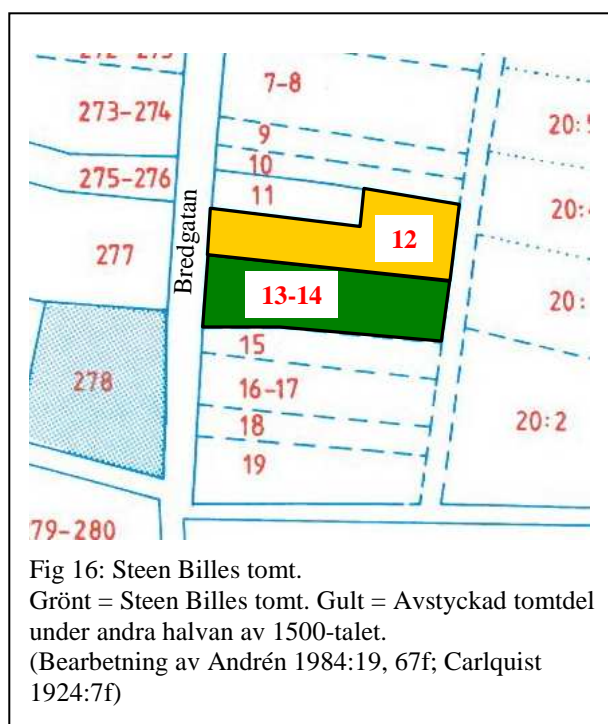
I Lunds domkapitels jordeböcker framgår det att jordskyld 1618 utgick för salig Steen Billes änkas, fru Kirstens gård. Enligt samma källa betalades jordskyld av en Jørgen Schult 1614. Rådsmannen Jens Block betalade jordskyld både 1623/26 och senare för samma gård. Via andra uppgifter har gården identifierats som tomt 13-14 vid Bredgatan (Andrén 1984:68).

Gården hade tidigare ingått i en större tomt (12-14), som under medeltiden tillhörde S:t Vincents altare. Sannolikt delades denna gårdstomt i två delar under andra halvan av 1500-talet, där tomt 13-14 kom att utgöra den södra delen (Andrén 1984:67; figur 16).

Noteringarna kan tolkas så att Jørgen Schult 1614 betalade jordskyld som andrahandshyrare av gården, vilken troligen fortsatt arrenderades på "evig tid" av dödsboet efter Kirsten Lindenov. Även 1618 har dödsboet haft kvar arrendekontraktet, men det är okänt om någon andrahandshyrare då fanns. Senare betalades jordskylden av Jens Block, antingen genom att han övertagit arrendekontraktet eller som ny andrahandshyrare.

Arkeologi

Området har bara perifert berörts av arkeologisk verksamhet. Inga arkeologiska spår efter något som skulle kunnat tolkas som Steen Billes gård har påträffats.

Sammanfattning

Det är ett ytterst tunt indicium som binder noteringen på Vedels kartskiss till en gårdstomt i Lund; ett enstaka notat i en jordebok som 32 år efter Steen Billes och 6 år efter hans änkas död kopplar gården till deras namn.

Den sist kända noteringen om den icke delade tomten 12-14 är från 1554 (Andrén 1984:67). Som tidigare visats (se avsnittet Fru Beatis gaard) disponerade Steen Billes syster Beate Billegården från 1572, så Steen kan ha haft ett behov av ett eget stadsresidens. Ett tänkbart antagande är att delningen skedde i samband med hans förvärv av tomtdelen 13-14, att delningen kanske var en del i själva förvärvsuppgörelsen. Ett sådant förfarande bör då ha ägt rum på 1570-talet, möjligen i samband med hans landsdomarskap 1577-1578. Steen Bille dog 1586 och några år senare var uppenbarligen hans gård så påtaglig och betydande att den föranledde ett omnämnande på kartskissen. Det är därför troligt att Steen Bille på tomten hade låtit uppföra en residensbyggnad som svarade mot hans höga samhällsposition. Det kortfattade omnämnandet i jordeboken stödjer ett sådant scenario. Att gården årtal efter hans och hans hustrus död fortfarande associerades med dem indikerar en framträdande byggnad.

GABRIEL SPARRES

”Gabriel Sparres” står det på Vedelska kartskissen öster om Torgegade (nuvarande Stora Södergatan) och Forum (Torget) samt mellan de gator som bör vara Skomakaregatan och Västra Mårtensgatan. Sannolikt rör det sig om en tomt i nuvarande kvarteret Maria minor, S:ta Maria minors socken, precis söder om torget.

Genealogi

Sparren var en vanlig vapensymbol på medeltiden. Därför finns det flera ätter med detta namn, nödvändigtvis inte direkt besläktade. Gabriel Sparre tillhörde en släkt som i genealogisk litteratur kallas Sparre av Skåne. Släkten associeras med de skånska godsena Ellinge, Haglösa, Ljungby, Klågerup och Svaneholm (DAA 1917:511ff).

Mourids Sparre (-1534), riddare och riksråd, innehade länsmansbefattningar och betroddes med diplomatiska uppdrag. Han flyttade sin ärvda huvudgård Skurup och upprättade i samband därmed Svaneholm. Begravd i Lunds domkyrka (DAA 1917:516).

Jakob Sparre (-1573) var son till Mourids Sparre. Han verkar huvudsakligen ha verkat som godsherre på Svaneholm och några andra förlänade gårdar under sin levnad (DAA 1917:516f).

Gabriel Sparre (1549-1601) var son till Jakob Sparre. Inte heller han har lämnat några större spår i offentligheten. Han ärvde Svaneholm och erhöll några förläningar, bl a Dalby kloster. Han blev som sin fader begravd i Skurups kyrka. Med honom slöts ätten Sparre av Skåne (DAA 1917:517).

Skriftligt material

Den gård (tomt 117:2; figur 17) som är markerad på Vedelska kartskissen är i ett par senare dokument, 1597 och 1606, nämnd som Gabriel Sparres gård. 1568 nämns den som ”fordom Henrik Skrædders gård” och 1622 arrenderades den av bardskäraren Fredrik Westhoff på ”evig tid” (Andrén 1984:88).

Gabriel Sparre var också innehavare till en gård precis bredvid stadens östra utfartsport. 1581 var den bebodd och säkerligen uthyrd till en Tue Jakobsen. Gabriels fader Jakob hade fått gården i förläning 1552. Samma år sägs Jakob Sparre också vara innehavare av den i väster anslutande gården, vilken han låtit bebygga (Andrén 1984:93).

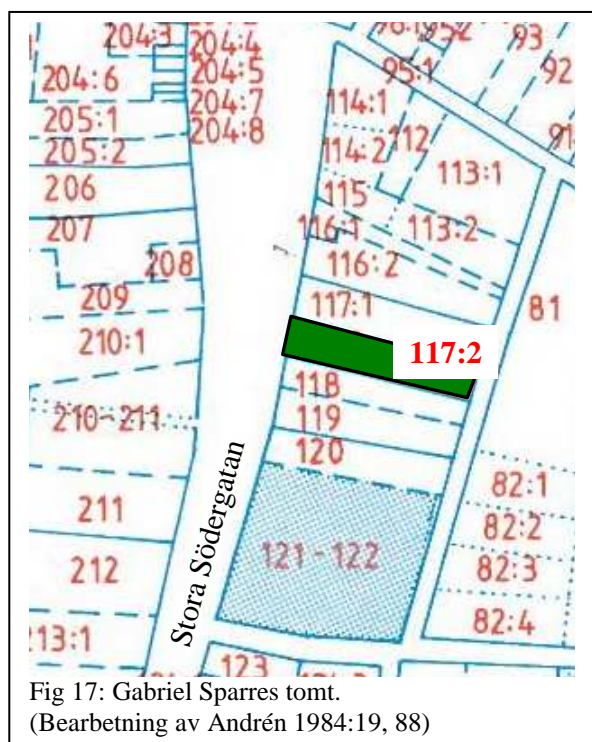

Fig 17: Gabriel Sparres tomt.
(Bearbetning av Andrén 1984:19, 88)

Arkeologi

På tomten har en stenkällare från nyare tid påträffats. Inga arkeologiska spår efter något som skulle kunna tolkas som Gabriel Sparres gård har hittats.

Övrigt

Gabriels farfar Mourids Sparre är begravd i Lunds domkyrka. Hans gravsten visar en ensam riddare stödd mot ett väldigt svärd. Vid fötterna finns två vapensköldar (Wrangel 1923:65).

Sammanfattning

Släkten har haft en koppling till Lund åtminstone från Mourids Sparre, då denne är exklusivt begravd i domkyrkan. Jakob och Gabriel Sparre, far och son, har haft en materiell förankring genom att besitta gårdar i staden, dels i form av en förlänad tomt i stadens östra utkant, dels genom en helt centralt belägen tomt. Ingen kunskap finns om storlek och utseende på Gabriel Sparres gård vid torget, men med tanke på att den framhållits på den Vedelska kartskissen bör den ha haft en icke oansenlig gestaltning.

Även andra medlemmar av den inte alltför stora släkten Sparre av Skåne har besuttit tomter och gårdar i staden. Mourids Sparres bror, den valde ärkebiskopen Aage Jepsen (Sparre), hade några fastigheter i den nordvästra delen av staden, varav han donerade två till kyrkan under 1520-talet. Jakob Sparres kusin Knud Sparre till Klågerup innehade också ett par enheter i mitten av 1500-talet (Andrén 1984:67ff).

AULA BONIFACIANA

Aula Bonifaciana är på Vedels kartskiss placerad i det område där en gård tillhörig fru Görvel Fadersdotter Sparre fanns (Blomqvist 1978:92; Skansjö 2012:85f). Hennes gård sträckte sig över några tomter i nuvarande kvarteret Färgaren, S:t Drottens socken, 100 meter söder om torget på Stora Södergatans västra sida. De två tegelhusen, som fortfarande

existerar, går idag under benämningarna Stäket repektive Borgska huset (figur 18). Namnen har härletts från lundensiska företagare som ägde husen under 1800-talet; handlanden Stäck och färgarfamiljen Borg.

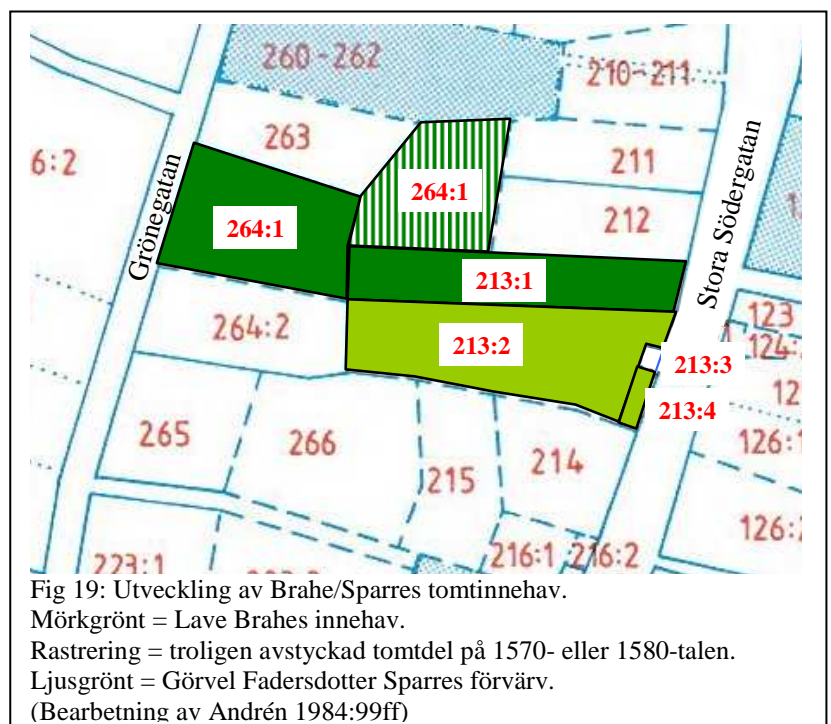
Genealogi

Görvel Fadersdotter Sparre (1517-1605) var troligen den rikaste kvinnan i Norden i sin samtid. Hon ägde gods i 57 svenska häradar samt mer än 600 gårdar i Norge och på Shetlandsöarna. Genom transaktioner med den danska kronan bytte hon senare bort de norska godsens mot kapital och egendom i Skåne. Sin stora förmögenhet hade hon uppnått dels genom arv från sin svenska släkt, dels via tre äktenskap. Bland hennes skånska egendomar fanns huvudgårdarna Torup (som hon måste avträda redan 1551 efter en arvstvist) och Värpinge samt som livstidsförläningar Börningekloster, Borgeby och Sörby. Redan i tonårsåldern ägde hennes första äktenskap rum. Det ingicks med det svenska riksrådet Peter Nilsson (Grip) (1507-1533) som efter ett års äktenskap drunknade. Därpå gifte hon sig med det danska riksrådet Truid Ulfstand (1487-1545). Med honom fick hon sitt enda barn, en son som dog 1548, 13 år gammal. Äktenskapet med tredje maken, det danska riksrådet Lave Brahe (ca 1500-1567), ägde rum 1546 eller 1547. Efter hans död levde hon som änka i nästan 40 år. Hon testamenterade sin egendom till den danske kungen Christian IV, men den svenske kungen Karl IX såg till att hennes svenska gods stannade i svenska händer (Erslev 1879:65, 68, 145; ÄSF 1965:191; Kjellberg 1966:2:343f, 381; Karlsson 2003-2006:791).

Lave Brahe, Görvels siste make, var innehavare av de stora skånska huvudgårdarna Vittskövle och Krageholm. Under nordiska sjuårskriget fungerade han både som militär anförare och som krigskommissarie. Han ligger begravd tillsammans med sin maka i Lunds domkyrka (DAA 1950:14; DBL 1979:2:424).

Skriftligt material

1554 förlänades Lave Brahe med en gård som låg öster om Grönekatan (tomt 264:1; figur 19). Samma år sägs han också vara i besittning av granntomten i öster (tomt 213:1), som vette ut mot Stora Södergatan. Efter hans död 1567 kom båda tomterna i hans änkas händer i samband med en arvsuppgörelse med Lave Brahes syster Margareta, men Margareta

och hennes arvingar gavs rätt att förvärva gården vid fru Görvels död för ett förutbestämt belopp på 1 000 daler. Uppgifter från 1584 och 1601 nämner att den östra delen av tomt 264:1 då var hagmark som förfogades över av borgare. Anders Andrén menar att Görvel Fadersdotter Sparre kan ha haft kvar den västra delen av tomten. 1568 arrenderade fru Görvel tomten 213:2 på ”evig tid”. Samma gällde för tomten 213:4 år 1575, men gården var bebodd av Gert Skrædder (Blomqvist 1937:8; Andrén 1984:99ff).

Görvel Fadersdotter Sparre behöll fastigheterna fram till sin död 1605. De båda stora stenhusbebyggda tomterna, som sammanslagits, inlöstes i enlighet med arvsuppgörelsen av Lave Brahes brorson Peder Brahe till Krageholm (-1610) och de gick efter hans död till dottern Mette Brahe (1579-1641). Hon var gift med Otte Marsvin till Marsvinsholm (1573-1647) och såväl Lundafastigheterna som det stora godset Krageholm övergick till Marsvin-släkten (Blomqvist 1937:8ff; DAA 1950:14ff; Andrén 1984:99f).

Arkeologi

Tre arkeologiska undersökningar har utförts på fru Görvels gård. Ragnar Blomqvist gjorde en byggnadsarkeologisk undersökning av Stäket, det norra huset (tomt 213:1), i samband med ombyggnadsarbeten 1934 och 1935. Samtidigt gjordes också en fasadundersökning och uppmätning av Borgska huset i söder (tomt 213:2) (Blomqvist 1937). Vid markarbeten kring Stäket 1956 utfördes en begränsad arkeologisk undersökning (KSA Färgaren 5, 1956). I samband med ett nybygge gjordes 1980 en undersökning (KSA Färgaren 25, 1980; Karlsson 2007a) på tomtmarken väster om Borgska huset (tomt 213:2). Därtill har en fasadundersökning av Borgska huset ägt rum 1981 (Johansson 1985).

Den Blomqvistska byggnadsundersökningen av Stäket på 1930-talet ledde fram till följande beskrivning av huset. Ett grundmurat rektangulärt tvåvånings tegelhus med källare. Östgaveln ansluter till tomtgränsen mot Södergatan. Källarvåningen har två teglade korsvalv och troligen har det funnits en dörr i sydväst. Första våningen har haft två ingångar i söder och flera fönster i båda gavlarna. En tvärgående innervägg delade våningen i två rum. I det västra rummet kan en spis ha funnits i sydväggen. Andra våningen var också troligen delad i två rum, men genom en klenare väggkonstruktion. Även här har två dörrar funnits i den södra väggen och fönster i de båda gavlarna. I östgaveln ut mot Södergatan har ett burspråk funnits mellan de båda fönstren. Ingen invändig trappa fanns utan tillträdet skedde via utvändiga trappor och svalgångar. Sannolikt har huset haft trappgavlar; de nuvarande är en 1900-talskonstruktion. Blomqvist daterade huset till 1400-talet eller början av 1500-talet baserat på tegelväggarnas munkförband, källarens kryssvalv,

keramikfynd i mellanbjälklag och jordlagren kring huset (Blomqvist 1937:20ff). Rikard Holmberg hävdade en tillkomst vid 1500-talets mitt grundat på det ursprungliga burspråket (Holmberg 1977:208f). Utifrån denna datering föreslog Anders Andrén att huset uppförts av Lave Brahe i anslutning till hans förvärv av tomten (Andrén 1980:26).

I samband med 30-talsundersökningen av Stäket gjorde Ragnar Blomqvist en exteriör bedömning även av Borgska huset. En sådan gjordes också av Sölve Johansson 1981. Sammanfattningsvis kan huset framställas så här. Ett rektangulärt tvåvånings tegelhus utan källare, murat i munkförband. Östgaveln ligger vid tomtgränsen mot Södergatan. Ytterdörrar i både öst- och västgaveln, samt i norra fasadens bottenvåning och eventuellt i södra fasadens ovanvåning. Fönster i alla fyra fasaderna, burspråk på ovanvåningen ut mot Södergatan. Övre planets våningshöjd (320 cm) var betydligt större än det nedre (240 cm). Mellan husen kan en mindre byggnad ha funnits som bundit samman dem utmed gatulinjen. Blomqvist daterar Borgska huset till tidigast 1400-tal, Johansson menar att det är en renässansbyggnad troligen tillkommen kring 1570 (Blomqvist 1937:49ff; Johansson 1981).

Med tanke på andra våningens höga våningshöjd tolkar Blomqvist Borgska huset som en salsbyggnad, med hela ovanvåningen utgörande salen. Bottenvåningen ses som underordnad med funktioner som kök, borgstuga och förråd. Stäket anses då vara ägarnas bostadshus (Blomqvist 1937:63ff). Johansson menar att Borgska husets ovanvåning varit uppdelad i två rum med en gång emellan. Därmed ser han denna våning som bostadsutrymme. Undervåningen kan ha haft en handelsbod ut mot Södergatan och köksutrymmen in mot gården. Han tolkar huset som ett fristående fungerande hus och menar att det arkitektoniskt är orienterat mot sydväst, in mot den egna trädgården. Därmed ser han inte huset som en integrerad helhet tillsammans med Stäket (Johansson 1981:29).

Vid den arkeologiska utgrävningen av gårdens trädgård väster om Borgska huset påträffades en stor timrad fiskdamm, vilken dendrodaterades till 1573-74. I dammen hittades föremål som pekade mot en högreståndsmiljö; glaserat golvtegel och kakelplattor från 1500- och 1600-talen samt en silversked med heraldik som inte kunnat identifieras (KSA Färgaren 25, 1980; Karlsson 2007a). Undersökningarna 1956 avslöjade murpartier mellan de båda huskropparna, bl a till den tidigare nämnda förbindelsebyggnaden vid tomtgränsen. Även vid detta tillfälle påträffades lösfynd som indikerade en högreståndsmiljö från renässansen i form av grönglaserat skulpterat pottkakel (KSA Färgaren 5, 1956).

Övrigt

I Lunds domkyrka finns flera minnesmärken efter Lave Brahe och Görvel Fadersdotter Sparre. I kryptan ligger en stor gravhäll (figur 20), som tidigare var placerad vid graven i Peder Lykkes kapell, vilket kallades fru Görvels kapell efter hennes begravning. Han är klädd i riddarrustning, hon i en lång dräkt, båda med knäppta händer och omgivna av vapensköldar (Wrangel 1923:68). Gravstenen förfärdigades troligen strax efter Laves död 1567 då dödsåret är förberett för Görvel genom att 15 inhuggits med ett åtföljande tomrum och plats lämnats för närmare datering. När hon sedan dog 1605 kunde väl detta inte justeras, så hon skyltar fortfarande med dödsåret 15 och utan att datering angivits.

I långhuset finns två porträtt av makarna (figur 21), tidigare troligen sammanfogade med en minnestavla. Med tanke på dräkternas utformning har porträtten bedömts som utförda före Lave Brahes död och de anses vara porträttlika (Karlson 1927). Målade porträtt började förekomma inom aristokratin i mitten av 1500-talet (Hansson 2010:146), så makarna Brahes/Sparres konterfej tillhörde den allra tidigaste aristokratiska porträttkonsten.

Fig 20: Lave Brahes och Görvel Fadersdotter Sparres gravsten i Lunds domkyrka. (Foto Irene Hansen 2014)

Fig 21: Lave Brahes och Görvel Fadersdotter Sparres porträtt i Lunds domkyrka. (Foto Irene Hansen 2014)

Sammanfattning

Namnet *Aula bonifaciana* har tolkats på i princip två olika sätt. Det ena sättet är en översättning till *Bonifacius-gården* (Blomqvist 1946:54f; André & Högstedt 1990:10). Den andra tolkningen översätter ordet *Aula* till palatsliknande gård eller byggnad, medan det efterföljande ledet *bonifaciana* sägs vara ”gåtfull” (Blomqvist 1978:92) eller beskrivs som ”ett svårtolkat adjektiv” (Skansjö 2012:86).

Att namnet skulle betyda Bonifacius-gården är en möjlig översättning, språkligt helt korrekt. Däremot är det svårt att hitta någon koppling eller förklaring till namnet. Att en så betydande byggnad i slutet av 1500-talet inte lämnat några skriftligt dokumenterade spår som kan leda till en sådan förklaring förefaller föga sannolikt. Det kan mycket väl vara därför som Ragnar Blomqvist synes ha övergett detta översättningsalternativ (Blomqvist 1946:54f; 1978:92).

Att *aula* kan betyda palatsliknande gård eller byggnad är riktigt, men grundbetydelsen i danskt medeltidslatin är det mer allmänna *gård* (Blatt 1987-:1:1:65). Det finns därför ingen grund för att förutsätta att betydelsen måste vara upphöjd till en palatsliknande gård.

Ett problem med översättningen till Bonifacius-gården är att namnet förutsätts syfta på en man. Det kan lika väl gälla en kvinna, Bonifacia, då det avledda adjektivets (*bonifacianus* eller *bonifaciana*) böjning styrs av huvudordets (dvs *aula*) genus. Namnen, Bonifacius och Bonifacia, är härledda från verbet *bonificare* (som kommer av *bonus*, dvs god och *facere*, dvs att göra) som betyder att göra bra, att förbättra (Blatt 1987-:1:2:79; 1:4:283f). Namnet behöver nödvändigtvis inte vara personens dopnamn, det kan mycket väl vara ett tillnamn. I en eftermedeltida lundensisk miljö är det inte heller uteslutet att uttrycket syftar på en personbeskrivning i stället för ett personnamn. Oavsett om det är ett tillnamn eller en personbeskrivning skulle därför betydelsen kunna vara *Välgörarens* eller *Välgörerskans gård*.

Går det då att påvisa att någon av Lave Brahe eller Görvel Fadersdotter Sparre var en känd välgörare? På den åtföljande texten till Vedelska kartskissen är inte *Aula bonifaciana* nämnd, i stället står där ”Her Lauge Bradis”, ett namn som i sin tur saknas på kartskissen (Blomqvist 1946:50f). Avsaknaden av hans namn på kartskissen, kopplat med frånvaron av *Aula bonifaciana* på den åtföljande texten, visar att dessa båda objekt troligen är identiska. Om Lave Brahe hade varit den som åsyftades med gården hade säkert hans namn funnits även på kartskissen. Ett motsvarande fall är Billegården. I textbilagan är Torbern Billes namn noterat, men på kartskissen har bara fru Beate angivits (Blomqvist 1946:50, 55). Därför är det sannolikt fru Görvel som avses med *Aula bonifaciana*. En av den aristokratiska ideologins hörnpelare enligt Peter Englund var dess patriarkalism och däri adelsfruns roll som tröstande och vårdande (Englund 1989:92). Vid den

här tiden fanns också många exempel på adelskvinnor som svarade för offentligt gjorda goda och välgörande gärningar. I synnerhet gällde detta änkor som självständigt kunde disponera kapital och egendom. Som exempel kan nämnas Anna Brahe på Viderup. Hon instiftade under sitt änkestånd i början av 1600-talet ett hospital för fattiga i hemsocknen Gårdstånga. Dessutom sägs hon årligen ha delat ut mat till 400-500 fattiga på julafton, vilket möjligen är en antalsmässig överdrift (Jeppsson 2001:92f). Vi har tidigare noterat att änkan Beate Bille instiftade själabodar till de fattiga i Lund (KBB 1636-05-27). Det finns även exempel på att Görvel Fadersdotter Sparre bedrivit offentlig välgärning. 1594 donerade hon 500 daler till fattiga faderlösa skolbarn i Malmö för hjälp till kläder och skor och 1600 skänkte hon 200 daler till skolgossar i Trelleborg för liknande ändamål (Schartau 1929:171f).

Det går således att leda i bevis att adelsänkor vid den här tiden både var ideologiskt förpliktigade och faktiskt agerande välgörerskor samt att Görvel Fadersdotter Sparre specifikt bedrivit offentlig välgörenhet. Därmed känns det rimligt att tolka Aula bonifaciana som Görvel Fadersdotter Sparres gård och således undanröja den osäkerhet som forskningen visar när den bara pekar på att båda enheterna fanns i samma område (Blomqvist 1978:92; Skansjö 2012:85f).

Makarna Brahe/Sparres etablering i Lund började med förvärvet av de norra tomtytorna, som sträckte sig tvärs över hela kvarteret. Sannolikt har det norra huset, Stäket, uppförts ganska snart efter förvärvet. Efter Lave Brahes död 1567, och när arvsuppgörelsen var avklarad, förvärvade fru Görvel tomtmarken i söder. Ett mindre hus kan ha byggts i gatulinjen söderut från Stäket och till detta anslöts troligen ett nytt tvåvånings tegelhus. Den fysiska sammankopplingen av husen, tillsammans med att ingångar från båda husen ledde ut till den tresidigt omgärdade gårdsplan som bildats, gör att hela komplexet bör ses som en integrerad enhet. Det sammanhållna ägandet av tomterna till långt fram på 1600-talet stödjer detta antagande. En fiskdamm grävdes i mitten av 1570-talet på trädgårdssidan. Därmed kan troligen hela stadsgårdskomplexet betraktas som färdigbyggt.

Husens funktion kan diskuteras. När bara Stäket fanns måste detta framförallt ha fyllt en bostadsfunktion. Troligen har källare och kanske bottenvåning utgjort förråd samt köks- och tjänstedel, medan ovanvåningen tillkommit herrskapet. Rummet vid östra gaveln, med burspråk och kontakt med gata och torg, har rimligen fungerat som representativt dagligrum medan det bakre rummet kan ha tjänstgjort som sovgemak. Motivet för att uppföra det södra huset kan ha varit att tillskapa bättre representativa utrymmen. Det är så klart möjligt att bostadsfunktionerna från det norra huset flyttades över, men mer sannolikt är att salsutrymme tillskapades i nybygget. Den höga innerhöjden på ovanvåningen talar härför. I bottenvåningen verkar utrymmen för tjänstefolket ha funnits och eventuellt en handelsbod i rummet mot gatan.

Hustypen med gaveln liggande vid gatulinjen och långsidan in på en smal tomt var vanligt förekommande i nordvästeuropeiska urbana miljöer, inte minst i Hansastäder. Det var en typisk borgerlig, köpmansrelaterad hustradition från 1300-talet in på 1500-talet (Sandblad 1949:179ff; Thomasson 1997:706ff). Fru Görvels gård skiljde sig något från borgerliga gavelhus med intensivt utnyttjade långsmala tomter, genom att ytorna bakom fronthusen främst utgjorde trädgårdsmark med fiskdamm. Det går häri att läsa in ett försök att inom en urban byggnadskultur skapa en lantlig aristokratisk miljö.

Görvel Fadersdotter Sparre hade några huvudgårdar i trakterna, t ex Börtingekloster och Värpinge, som hon säkert periodvis bodde i. Men utformningen av hennes stadsgård och hennes anknytning till staden i övrigt, t ex till domkyrkan, leder till slutsatsen att hon säkert vistades en hel del i staden. Efter henne gick gården vidare inom släkterna Brahe och Marsvin. Arvet efter Otte Marsvin gick till hans fyra döttrar, men i slutet av 1670-talet hade gården lämnat den adliga sfären.

KROGNOSGÅRDEN

Krognosgården låg på det nuvarande Mårtenstorget, S:t Botulfs socken, 100 meter öster om torget. En av residensbyggnaderna står kvar idag i det nordvästra hörnet av Mårtenstorget (figur 22). Huset kallas Krognoshuset och inrymmer konstföreningen Auras utställningar.

Genealogi

Släkten Krognos var en av Danmarks ledande adelsätter. Den kan spåras tillbaka till slutet av 1200-talet och frambringade ett antal riddare och riksråd under medeltiden. Under 1300- och 1400-talen förvärvade den en ansenlig godsrikedom med de stora huvudgårdarna Krapperup, Bollerup och Karsholm i spetsen (DAA 1893:271ff).

Fig 22: Krognoshuset.
(Foto Irene Hansen 2014)

Stig Olufsen (Krognos) (-ca 1460), riddare och riksråd, har vi tidigare stött på i samband med Billegården. Det kan ha varit han och hans maka Barbara Brahe (-ca 1490) som ägde Billegårdstomten samtidigt som de var innehavare av Krognosgården. Den senare gården hade sannolikt gått i arv från Stig Olufsens far, Oluf Stigsen (Krognos) (-ca 1425) och farfar Stig Pedersen (Krognos) (-efter 1364) (DAA 1893:272ff).

Sonen Oluf Stigsen (Krognos) (-ca 1505) var också riddare och riksråd. Han var länsman på Varberg och senare på Laholm. Han påstås ha varit en nitisk godssamlare och låg ofta i process med sin omgivning. Hans änka Anne Mouridsdatter (Gyldenstjerne) (-1545) gifte sig med riksrådet Predbjörn Podebusk (DAA 1893:274; DBL 1981:8:324).

Anne Olufsdatter (Krognos) (1497-efter 1570), Oluf Stigsens dotter, var den som övertog Krognosgården, Krapperup och Karsholm. Hon blev gift med sin styvfars son, riddaren och riksrådet Claus Podebusk (-1540). Denne var som många andra samtida adelmän periodvis militär, länsman och politiskt verksam. Under grevefejden stred han tillsammans med den skånska adeln och han förlänades flera skånska enheter. Claus Podebusk ligger med sin maka begravd i Lunds domkyrka (DAA 1893:275f; 1908:367; DBL 1982:11:422f).

Sonen Mourids Podebusk (-1593) var godsägare och befattningshavare på Fyn och Langeland, bl a som länsman på Tranekær slott. Han var en duglig officer men sägs att ha varit en egennyttig och brutal civil styresman och jorddrott (DAA 1908:368; DBL 1982:11:424).

Claus Podebusk (1562-1616) var son till Mourids. Han tjänstgjorde i unga år vid hovet. Senare blev han bl a militär. Han var gift med Sophie Nielsdatter Ulfstand (-1625), som sägs ha misskött sin ekonomi och sina gods under änketiden. Claus blev begravd vid släktens stamort Kørup på Fyn. Änkan Sophie begravdes i Lunds domkyrka, men flyttades till Barsebäcks kyrka (Grubbe 1878:72; DAA 1908:368).

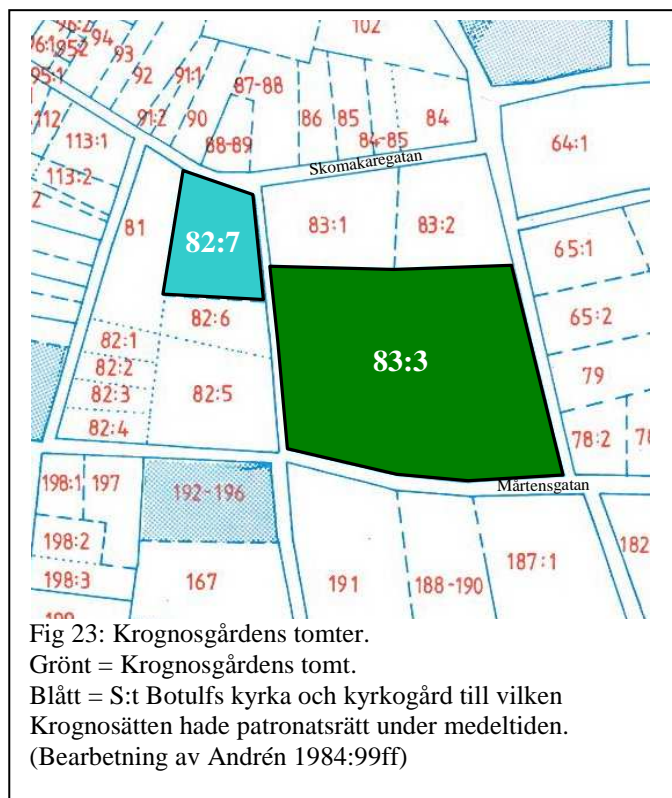
Skriftligt material

Den äldsta kända skriftliga noteringen om Krognosättens ägarskap av gården i Lund är från 1390. I ett pergamentbrev från detta år anges Stig Pedersen (Krognos) som ägare till gården (Rep 1:3745). Redan tidigare fanns dock skriftliga bevis på ättens koppling till S:t Botulfs socken, där gården var belägen. I sitt 1361 upprättade testamente skänkte Stig Pedersens farbror, ärkedjåknen i Lund Johannes Stigsen (Krognos), fem mark penningar till ”ecclesie mee parrochiali sancti Botulphi Lundis”, dvs till ”min sockenkyrka S:t Botulf i Lund” (DAA 1893:272; Test nr. 58).

Kopplingen mellan Krognosätten och S:t Botulfs kyrka tydliggjordes i ett dokument från 1475, där det framgår att änkan Barbara Brahe hade patronatsrätt till kyrkan (LÄU 4:246). 1483

anges gården som tillhörig Oluf Stigsen (LÄU 4:439; tomt 83:3; figur 23). 1568 omnämns gårdens östra del som en hage som innehades av dottern Anne Olufsdatter (Andrén 1984:80).

Den sista kända skriftliga noteringen om adligt ägande av Krognoshuset finns i en handskrift från 1630-talet innehållande extrakter från Lunds domkapitels köpebrev på tomter i bl a Lund. Där nämns tomten 1619 som salige Claus Podebusks gård (Andrén 1984:80, 127). Claus Podebusk, sonson till Anne Olufsdatter, dog 1616, varför det sannolikt var hans änka Sophie Nielsdatter Ulfstand som förfogade över fastigheten 1619.

Arkeologi

Den tegelbyggnad som idag står i Mårtenstorgets nordvästra hörn anses ha påbörjats redan på 1200-talet, då en halvkällare av gråsten uppfördes. Funktionellt har den tolkats som ett förrådsutrymme eller som en bod. Den däröver liggande 9,5 x 6 meter stora tegelbyggnaden i två våningar, murat i ett oregelbundet munkförband, antas ha uppförts i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. Huset har tolkats som ursprungligen en salsbyggnad, möjligen med köks- och förrådsfunktioner samt borgstuga i källaren. I husets tegelfasader kan man utläsa att byggnaden utsatts för partiell rasing, möjligen till följd av brand i mitten av 1300-talet, för att därefter åter ha satts i stånd. Den sista medeltida ombyggnaden antas ha skett under 1400-talet, då huset erhöll trappstegsgavlar och fönster flyttades. Det sistnämnda antyder att även interiören kan ha förändrats. Möjligen omvandlades salsbyggnaden då till ett boningshus (Pedersen 1998:27ff, 52; Johansson Hervén 2001:47f; Carelli 2012:455).

Under slutet av senmedeltiden tillkom ett tegelhus i norr. Huset, vars båda öst-västliga grundmurar påträffades vid grävningsarbeten 1915, hade samma orientering som Krognoshuset men var betydligt större med en ytterbredd på knappt 9 meter och en längd av minst 18 meter (Johansson Hervén 2001:49). Det norra huset tros ha uppförts under 1400-talet (Johansson Hervén 2001:48) eller i början av 1500-talet (Andrén 1980:45). Det norra huset tog troligtvis över

funktionen som gårdens salsbyggnad om det södra blev bostadsenhet (Blomqvist 1951:352; Pedersen 1998:36; Johansson Hervén 2001:48; Carelli 2012:455). Kring de båda residensbyggnaderna har säkerligen flera mindre hus med olika funktioner varit uppförda.

Resten av den stora Krognostomten hade en lantlig karaktär. I samband med en arkeologisk undersökning i östra delen av Mårtenstorget har områdets markanvändning undersökts. Makrofossilanalys indikerar att tomtmarken under 1300-talet brukats för bete eller slätter. Ett vattenhål i tomtens sydöstra del grävdes och vidgades till en anlagd damm, troligen för fiskodling och eventuellt även till kvarndrift. Senare under tidigmodern tid tycks jordbruket ha upphört och marken tillåtits växa igen (Johansson Hervén 2001:29). Det har föreslagits att den stora, agrart präglade tomtytan, de förnämliga tegelbyggnaderna och patronatskyrkan tillsammans utgjorde ett aristokratiskt huvudgårdskomplex under medeltiden (Hansen 2014:14ff).

Övrigt

Claus Podebusk och Anne Olufsdatter (Krognos) är begravda i Lunds domkyrka. Deras gravsten i kryptan (figur 24) visar Claus iförd riddarrustning och blickande upp mot Gud och den korsfäste Jesus med ena handen i böneställning och den andra på svärdsfästet. Anne i sin fotsida dräkt knäpper händerna i bön (Wrangel 1923:66).

Sammanfattning

Den stora stadsgården, som under senmedeltiden ägdes av Krognosätten, hade antagligen sitt ursprung betydligt tidigare under medeltiden. Det är troligt att Krognosarnas ägande går längre tillbaka i tiden och att det var de som var initiativtagare till sten- och tegelbyggnandet på 1200-talet. Ägandet kan följas inom den högättade släkten Krognos under resten av medeltiden genom deras huvudmän, vilka nästan samtliga var dubbade till riddare och delaktiga i kungens råd. Under senmedeltiden, när den övriga aristokratin i Lund gjorde sig av med sina egendomar genom försäljning eller donation, var Krognosätten den enda som behöll sin stadsgård. Krognosätten lät gården i Lund följa ättens huvudmän tillsammans med stamsätena på landsbygden. Med huvudgårdar belägna mer perifert i

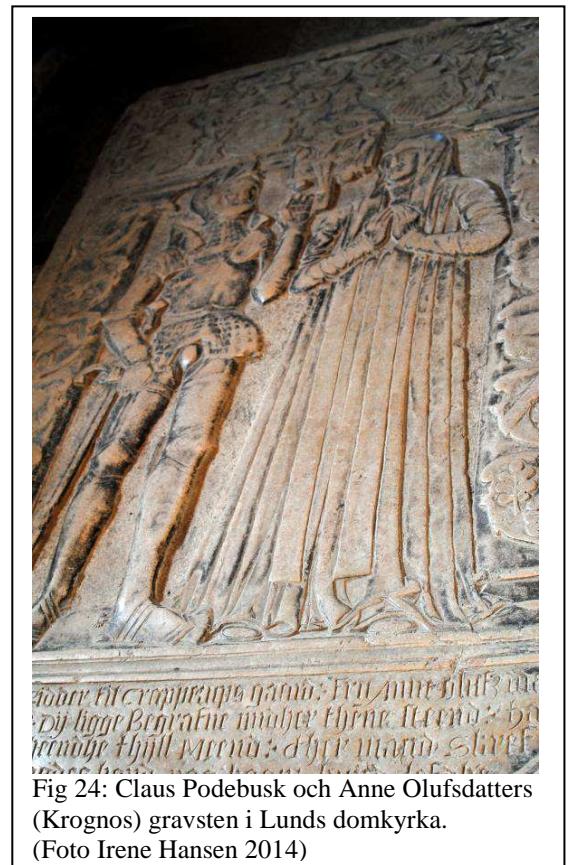

Fig 24: Claus Podebusk och Anne Olufsdatters (Krognos) gravsten i Lunds domkyrka. (Foto Irene Hansen 2014)

det skånska landskapet kan behovet av en etablering närmare maktens centrum varit stort för den maktpolitiskt involverade släkten. Lund var under senmedeltid en riksviktig plats både politiskt och kyrkligt.

I början av 1500-talet förändrades mönstret. Av Oluf Stigsens egendomar tillföll Bollerup sonen Mourids Olufsen (Krogno). Krapperup och Karsholm tillsammans med Krognosgården kom i hans syster Anne Olufsdatters ägo och med henne övergick de till ätten Podebusk. Möjligen skall förklaringen till denna förvånande egendomsfördelning sökas i ankans giftermål med Predbjörn Podebusk (DAA 1893:274ff). Under slutet av 1500-talet var troligen inte Podebusk-släkten närvarande i Lund, då Mourids Podebusks verksamhetsområde var Fyn och Langeland. Gården kan då ha stått obebodd eller varit uthyrd. Efter ett sekel inom släkten Podebusk avyttrades gården av Sophie Nielsdatter Ulfstand, änka efter Claus Podebusk, möjligen en konsekvens av bristfällig ekonomisk hushållning från hennes sida (DAA 1908:368).

Genom de sekler som gården var i aristokratisk ägo utgjorde den en arealmässigt stor och lantligt präglad egendom i staden. I äldre tider brukades jorden för bete eller slåtter, vilket innebar att djur har hållits på gården. Under tidigmodern tid tycks lantbruket ha upphört och i stället har troligen marken omvandlats till trädgård, kanske liknande Billegården och fru Görvels gård. Residenshusen med sina under 1500-talet parallella längor med gavlarna vettande mot gatan påminner också om byggnadskonfigurationen på fru Görvels gård. Gården fortsatte att vara en stor stadsgård med trädgård, damm och vattenkanaler in på 1800-talet (Johansson Hervén 2001:32ff).

DISKUSSION

EKONOMISKA FAKTORER

Stadsfastigheter som kapitalegendom

En grundläggande förutsättning för den adliga etableringen i Lund under 1500-talet var den tillgänglighet till tomter och gårdar som blev en konsekvens av reformationen. Donationerna upphörde och därmed stoppades det ensidiga flödet av stadsegendom in i den kyrkliga sfären. De många altarstiftelserna upphörde med sin andliga tjänsteförrättning och nästan alla sockenkyrkorna raserades. Därmed tillgängliggjordes ett stort antal vikarie- och prästresidens när deras innehavares befattningar upphörde. En del av gårdarna överfördes direkt till kronan. Domkapitlets egendom hölls fortsatt samman inom den kyrkliga institutionen, men kronan kunde kontrollera och styra hur egendomsmassan utnyttjades. Samtidigt förändrades juridiken kring många av gårdarna. De gamla arrendekontrakten omvandlades och hyresgästerna gavs en utbyggd besittningsrätt så att även hyrda fastigheter blev tillgängliga för köp och försäljning.

Högadeln lade under senmedeltiden och framförallt under tidigmodern tid under sig alltmer av samhällets basala resurs, nämligen jorden. Att bygga upp stora godsmassor kring de egna huvudgårdarna blev ett övergripande mål för adeln, då stora godstillgångar var grundläggande för deras maktställning. Med makten följde tillgång till inkomstbringande befattningar som riksråd eller länsman, och därmed möjlighet till ytterligare godsförvärv (Ladewig Petersen 1980:191ff).

Det finns inget som tyder på att investeringar i stadsfastigheter skulle ha ingått i en sådan adlig strategi. Inte heller pekar något i analysen av adelns fastigheter i Lund i den riktningen. Strategin byggde säkerligen främst på de agrara godsen som produktionsenheter, som kapitalavkastande resurser. De kapitalkrävande investeringar i ståtliga herresäten som uppfördes på huvudgårdarna hade andra bevekelsegrunder. På samma sätt förhöll det sig säkert i staden. Förändringarna i och med reformationen skapade en möjlighet för adeln att förvärva fastigheter där, men förvärven skedde inte utifrån adelns övergripande ekonomigrundade godsstrategi utan av andra skäl.

Stadsfastigheter som inkomstkälla

Kronans kontroll över domkapitelsgodset gjorde att dessa kunde utnyttjas för att arvodera befattningshavare i rikets tjänst. De var ofta formellt kopplade till kyrkliga ämbeten, men i

praktiken krävde i många fall inte befattningarna någon närvaro eller tjänstgöring. Gårdarna kunde därför hyras ut av mottagarna och konverteras till ett löpande inkomstflöde (Skansjö 2012:88).

Dessa förlänade gårdar förekommer knappast bland dem som omnämns på den Vedelska kartskissen. De adliga tjänsteinnehavarna och uthyrarna hade inte bott i husen och på så sätt inte gjort sig kända och synliga i den lundensiska miljön. Därmed kom de säkert inte att förknippas med husen och gårdarna på ett sådant sätt att det föranledde ett synliggörande på kartskissen. Ett parallellfall är den uthyrning av Krognosgården som troligen ägde rum under slutet av 1500-talet.

I några av de analyserade fallen förekom förlänade gårdar som troligen var sekundära till innehavarens huvudresidens. I samband med Vilhelm Dresselbergs dekanresidens nämndes att han disponerade ytterligare en gård i staden och att denna kan ha utgjort ett sådant uthyrningsobjekt (Andrén 1984:75). Även den förlänade gård i stadens östra utkant som Jakob Sparre och senare hans son Gabriel förfogade över arrenderades ut (Andrén 1984:93).

Exempel finns på gårdar som ursprungligen formats för att utgöra stadsresidens åt innehavaren, men som senare kan ha vidareuthyrts. Görvel Fadersdotter Sparres gård hamnade sedermera inom ätten Marsvin och Corfitz Vifferts hus ärvdes in i ätten Rantzau. Vid flera tillfällen, när gårdarna fortfarande fanns kvar inom släkterna, omnämns att ospecificerade arvingar eller andra personer betalade jordskyld, vilket kan tolkas som att de vidareuthyrts (Andrén 1984:99ff). Samma förhållande kan ha gällt även när änkan efter Steen Bille hade avlidit (Andrén 1984:68). Det kan inte uteslutas att också Billegården efter Beate Billes död varit föremål för uthyrning.

Försäljning av egen produktion

Under senmedeltiden hade frälset varit involverad i den lönsamma fjärrhandeln. Under första halvan av 1500-talet kom adelns aktivitet inom denna verksamhet att alltmer minska. Ideologiskt intog adeln en anti-merkantil inställning och städernas storköpmän ville tillskansa sig ensamrätt till handeln. Genom kungliga beslut infördes också restriktioner kring handeln. Efter 1560 upphörde i princip den adliga fjärrhandeln. Adelns köpenskap begränsades till försäljning av de egna godsens produktionen och till inköp för den egna verksamhetens behov (Englund 1989:ff; Enemark 2001:413ff).

Det är svårt att i källmaterialet hitta tecken på att de adliga stadsegendomarna hade anskaffats för att idka handel i staden. De adliga husen verkar dock ha haft relativt stora förrådsutrymmen i förhållande till husens bostadsfunktioner. Det gäller speciellt Dekanhuset men också i viss mån fru Görvels gård och Krognoshuset. Övriga gårdars förrådsutrymmen är okända.

De stora förrådsutrymmena skulle kunna vara ett tecken på lagring av större mängder lantbruksprodukter för avsalu, men de kan också ha varit avsedda för hushållets behov. Det sistnämnda kan i så fall vara ett tecken på ett mer långvarigt eller ett permanent boende. I fallet Dekanhuset är rumsdistributionerna medeltida, de äldsta från 1200-talet, då huset säkert var permanent bebott. Tobern Bille kan också ha bott i huset längre perioder under sin dekantid efter reformationen, såvida han inte utnyttjade Billegården som sitt residens. Således tyder Dekanhusets förrådsutrymmen på att ha varit utformade för husets invånare och inte som handelslager.

Krognoshusets ursprungliga stenkällare från 1200-talet har tolkats som ett förrådsutrymme eller som en bod. När stenkällaren senare utbyggdes till en salsbyggnad fungerade sannolikt delar av källaren som förråd (Pedersen 1998:27ff). Under efterreformatorisk tid är det troligt att husets förrådsutrymmen var för gårdens eget bruk.

Sölve Johansson föreslår att det i Borgska huset kan ha funnits en handelsbod i bottenvåningen ut mot gatan. Då han tolkar huset som ett i förhållande till Stäket självständigt fungerande hus, är det sannolikt att i hans scenario bodutrymmet var uthyrt till en självständig näringsidkare (Johansson 1981:29). Inga tecken finns på att handelsverksamhet skulle ha bedrivits i fru Görvels regi.

Det har under uppsatsarbetet inte funnits utrymme att närmare kartlägga de olika adelsfamiljernas godsmassor ur ett kommersiellt perspektiv. Trots det kan ändå en generell iakttagelse lyftas fram. Om adeln skulle ha förvärvat hus i Lund för att avsätta sin agrara produktion förefaller det sannolikast att det främst skulle ha rört sig om de närmast belägna huvudgårdarna. Men de flesta av de närliggande gårdarnas ägare – Ulfeldts på Svenstorp, Billes på Ellinge, Lindenovs på Örtofta och Borgeby, Parsbergs på Viderup, Ulfstands på Häckeberga och Torup, Sparres på Klågerup – hade inga eller bara obetydliga fastighetsinnehav i Lund. Görvel Fadersdotter Sparre disponerade visserligen några gårdar i trakten – Värpinge och lite längre bort Börtingekloster – men det var förläningar som tillkommit från 1574 och framåt, alltså efter att hon och hennes make inrättat sin gård i Lund (Erslev 1879:73, 145; Kjellberg 1966:1:52, 108, 275, 323f, 353; 1966:2:118, 167, 363f; Andrén 1984:67ff). Tvärtom är det huvudsakligen adel med huvudgårdar liggande i mer avlägsna delar av Skåne som etablerade sig i staden. Det tyder på att andra skäl än avsättningen av gårdarnas överskottsproduktion var avgörande för deras närvaro i Lund. Vilka dessa andra skäl kan ha varit kommer att diskuteras närmare i de följande avsnitten.

Sammanfattning

Det tycks inte ha varit ekonomiska motiv som varit avgörande för adelns etablering i Lund. Inga tecken finns på att stadsegendomar i Lund utgjorde intressanta investeringsobjekt i likhet med lantliga gods. Det går knappast heller att finna några tecken på att närvaro i Lund var viktig för avsättningen av adelns lantbruksproduktion. Det förekom säkert att affärsuppgörelser träffades i staden men tecken på en fysisk adlig varuhandel är svåra att hitta. Troligen har Malmö i detta avseende varit helt dominant i förhållande till Lund under tidigmodern tid.

Ekonomiska motiv synes främst ha gällt för de befattningshavare i offentlig tjänst som arvoderades genom att förlänas stadsfastigheter. Dessa ämbetsmän var dock ofta inte boende i staden, utan konverterade sin förläning genom uthyrning till en löpande kapitalinkomst.

MAKTMÄSSIGA FAKTORER

Nationell och regional makt

Lund var under medeltiden ett nationellt maktcentrum. I första hand utövade ärkesätet makt i den kyrkliga sfären, men kyrkans ställning inom den världsliga politiken var mycket stark under medeltiden. Biskoparna var ledmöter i riksrådet och ärkebiskopen var riksrådets ledande medlem. I Lund kom också kyrkan att utgöra en ekonomisk makt av nationell betydelse med den ansevärda godsmassa man lagt sig till med. Att vara närvarande i Lund hade därför säkert en stor betydelse i skärningspunkten mellan aristokratins rurala lokalisering vid sina gods och de centrala maktorganen. Ändå försvann frälset ut ur staden under medeltidens lopp, främst genom att själva donera sig bort från sina stadsegendomar. Men Krognosätten hängde fast vid sin stadsgård. Med sina huvudgårdar (Krapperup, Bollerup och Karsholm) lokaliserade i fjärran delar av landskapet var de säkert i behov av en kontaktpunkt belägen närmare den danska riksledningen. Deras gamla egendom i Lund kan därför ha fyllt ett sådant strategiskt behov.

På liknande sätt kan Lund ha utgjort en bas och utgångspunkt för Steen Basse Bille när han etablerade sig i det skånska landskapet. Han skaffade sig också skånska godsegendomar med huvudsätet, det senare Billesholm, längre norrut i landskapet. Även för honom kan lokaliseringen i Lund ha inneburit en viktig närhet till riks- och regionmakten.

Den hastiga och bryska danska reformationen innebar en avgörande nedgång för Lunds betydelse ur ett maktperspektiv. Den direkta kyrkliga makten var bruten, men egendomarna och många institutioner fanns kvar. Även om stadens inflytandet i rikspolitiken decimerades var säkert Lund av regional skånsk betydelse i form av kvarvarande institutioner som landstinget, domkapitlet och länsförvaltningar. I det ljuset är det möjligt att förstå de adliga etableringarna i Lund efter 1500-talets mitt. I flera fall rörde det sig om högadel med stora huvudgårdar i mer avlägsna delar av Skåne, enligt samma mönster som Krognosätten. En lokalisering i anslutning till de regionala maktorganen var säkert av större betydelse när de egna godsegendomarna låg långt bort än när de låg i närområdet. Lave Brahes huvudgårdar var Krageholm och Vittskövle i Skånes sydöstra delar; Jacob och Gabriel Sparres huvudsäte var Svaneholm i söder; Steen Billes stora gods låg dels långt bort i nordost (Vanås och Råbelöv), dels i söder (Näsbyholm). När dessa adelsmän förvärvade stadsfastigheter i Lund och bebyggde dem med residenshus, kan det mycket väl ha varit för att få en bättre tillgång till stadens institutionella maktorgan.

Med tiden minskade även dessa organ i betydelse. Lundagårds län uppgick i Malmöhus län och makten inom det danska riket kom alltmer att centraliseras till Köpenhamn. Betydelsen ur ett maktperspektiv för närvaro i Lund minskade och måhända är detta huvudorsaken till den minskning av adliga besittningar i Lund som inträffade under 1600-talet. De ovan nämnda adelsätternas och deras arvtagares egendomar i Lund, från Krognosarna till Steen Bille, avvecklades under 1600-talet.

Lokal makt

I flera medeltida danska städer hade frälset tagit aktiv del i stadsstyrelsen. Vanligtvis rörde det sig om medlemmar från lågfrälset. I Ystad har borgmästare med heraldisk sköld och med väpnarstatus kunnat beläggas under 1400-talet (Kraft 1956:58). Efter reformationen verkar adelns involvering i de danska städernas styrelse till stor del ha upphört, även om exempel på det motsatta finns. I Odense beklädde ett flertal lågadelsmän poster som borgmästare och rådmän under 1500- och 1600-talen (Jespersen 1984:158ff).

Samma utveckling förefaller ha ägt rum i Lund. Under senmedeltiden har i stadsstyrelsen ingått borgare som förde heraldisk sköld och som tycks ha legat i en visavi lågfrälset svårdefinierad gråzon (Reisnert 2012:441). Det efterreformatoriska Lunds magistrat bestod av köpmän och undantagsvis hantverkare (Skansjö 2012:93). Den adel som förvärvade egendom i Lund på 1500-talet var övervägande högadel. Jag har inte träffat på något som

tyder på att de tagit del av stadstyrelsen eller att de haft familjeförbindelser med det ledande borgerskapet. Uppenbarligen har de tillhört en nationell, eller åtminstone regional, elit på en annan och högre nivå än stadens interna ledarskikt.

Civila ämbeten

Några av de adelsmän som skaffade residens i Lund innehade ämbetet som landsdomare. Den skånske landsdomaren var ledare för landstinget för Skånelandskapen. Landstinget var en rättslig instans mellan häradstinget och rikets högsta instans, kungens rättarting. Utöver rättstillämpning utövade landstinget också vissa politiska funktioner; när ny kung eller tronföljare utsågs skulle denne antas och hyllas på de olika danska landstingen för att valet skulle äga legitimitet. Under 1600-talet kom Helgonagården, det gamla Allhelgonaklostret, att fungera som residens för landsdomaren (Skansjö 2012:80f). Tidigare tycks det som landsdomarna själva fick ordna sitt boende. I några fall kan det inte uteslutas att just landsdomartillsättningen var en utlösande faktor för ett ståtligt residensbygge. Året efter sin tillsättning arrenderade Corfitz Viffert en tomt, där han sedan uppförde det ståtliga Karl XII-huset. Steen Bille förvärvade troligen en tomt och byggde residens på 1570-talet, vilket mycket väl kan ha initierats av och skett i anslutning till hans utnämning till landsdomare 1577. Även Steen Billes farfar, Steen Basse Bille, hade varit skånsk landsdomare. Han innehade ämbetet under lång tid, drygt 20 år. Också i hans fall kan landsdomarskapet ha varit en bidragande faktor till hans residentiella närvaro i Lund, även om hans gård troligen hade äldre anor än hans ämbetsperiod.

Den indragna kyrkliga godsegendomen organiserades i län efter reformationen. Även kronans övriga gods ingick i länsstrukturen. Sammantaget fanns ett stort antal län, allt från kronolän omfattande stora delar av ett landskap till smålän bestående av enstaka gårdar. Länsmännen hade tillgång till länsresidens som kunde vara storslagna slotts- och gårdsanläggningar. Några större län kom att administreras från Lund. Främst bland dessa var Lundagårds län som bestod av stora delar av det gamla ärkesätets gods, med ett i slutet av 1500-talet nybyggt residens, Lundagårdshuset. Även Allhelgonaklostrets (Helnekirke len) och S:t Peders klostrets gods organiserades i länsform. Länsmännen till dessa län utsågs övervägande bland högadeln (Erslev 1879; Skansjö 2012:32f). I några fall har dessa länsherrar också innehaft egna gårdar i Lund. Mest framträdande var Corfitz Vifferts residens. Han var länsman för Malmöhus län under 1580-talet, som då också omfattade Lundagårds län. Oftast verkar dock inte länsmännen ha haft någon egendommässig anknytning till staden utöver tillgången till ett länsresidens.

Klerikala ämbeten

Av naturliga skäl är det främst dekantjänsten bland de kyrkliga ämbetena som i analysen visar sig vara associerad till egendom i Lund. Av de kanikresidens som fanns i Lund är det bara Dekanhuset som lyfts fram på den Vedelska kartskissen. Ämbetena inom domkapitlet, som på den katolska tiden var betydelsefulla befattningar, hade efter reformationen i många fall reducerats till inkomstbringande förläningar utan krav på tjänstgöring och närvaro i staden. Dekanämbetet var uppenbarligen ett undantag.

Torbern Bille upprätthöll ämbetet under lång tid fram till sin död 1552. Troligen var han övervägande tiden bosatt i Lund, där han disponerade både Dekanhuset och sin fäderneärvda egendom Billegården.

Vilhelm Dresselberg, som på kartskissen är kopplad till Dekanhuset, var också dekan under lång tid, 1576-1620. Hans verksamhet i ämbetet har kommit till materiellt uttryck i domkyrkans predikstol, vilken han deltog i upphandlingen av. Andra spår av hans aktivitet som dekan var en fond för fattiga elever vid domskolan (Blomqvist 1978:109). Han har uppenbarligen varit företagsam på sin post och troligen regelmässigt vistats i staden. Att han skaffade sig en lantlig huvudgård i regionen (Hjularöd) styrker ett sådant antagande.

Sammanfattning

Lund hade under medeltiden status som maktcentrum, en position som reducerades men inte helt försvann efter reformationen. Tillgängligheten till den nationella och regionala makten kan ha utgjort en huvudanledning för Krognosarnas bibehållande av sin stadsgård i Lund under medeltiden. Trots reduceringen av stadens betydelse under 1500-talet synes dess maktmässiga ställning på en regional nivå fortsatt ha attraherat adel med skånska gods i mer avlägsna delar av landskapet. Under 1600-talet, då ytterligare institutioner hade avvecklats, minskades stadens makt ännu mer. I samband därmed avvecklades flera av de väsentliga adelsgårdarna i staden.

Adeln i Lund var övervägande högadlig och har därför inte tagit del i styret av staden eller involverats familjemässigt i det lokala borgerskapet.

Landsdomarbefattningen är det ämbete som främst har motiverat en adlig närvaro i staden. På den klerikala sidan har motsvarande gällt för dekanämbetet.

SOCIALA FAKTORER

Domkyrkan

Förfäderna har alltid varit av stor vikt för den aristokratiska eliten. Anorna utgjorde en grundpelare i den adliga ideologin, den bördaristokratiska parametern. Adeln motiverade sin position inom ståndssamhället utifrån sin börd, sina förfäders bedrifter. Det var viktigt inte bara att uppvisa *rätt* anor utan också att ha *många* anor. Länkarna bakåt till förfäderna och den dödes egen betydelse i släktkedjan åskådliggjordes framförallt i samband med begravningar i form av påkostade och praktfulla gravstenar och andra minnesmärken (Hansson 2010:142ff).

I Lunds domkyrka finns ett flertal gravstenar som minner om elitbegravningar. Flera av de aristokrater som hade gårdar i Lund finns gravlagda i kyrkan. I de flesta fallen är männen utstyrda i riddarrustning med stora svärd, några med händerna på svärdet, andra med knäppta händer. Undantaget är Torbern Billes gravsten. Han avbildas där i aristokratisk renässansdräkt med bok och brett i händerna. Som dekan och tidigare utvald ärkebiskop kan han självfallet inte förknippas med militära rustningar. I gravstenarnas bildhuggeri åskådliggörs den adliga ideologin, bördaristokratiskt och traditionellt, med grunden i de krigiska värven som samhällets världsliga beskyddare. Torbern Billes gravsten kan belysa det bildningsideal som under 1500-talet infogades i den adliga identiteten, men hans sekulära dräkt speglar också protestantismens genombrott. Över samtliga gravstenar vilar en religiös tro och andlig ödmjukhet. Gravhällarnas personavbildningar omges av heraldiska sköldar representerade mannens och kvinnans anor. På domkyrkans renässansgravhällar har de oftast åtta vapensköldar vardera, motsvarande tre generationer. Därmed kopplas individen till släkten och den goda bördens framhålls.

Av den adel som granskats i samband med de lundensiska egendomarna har de flesta blivit begravda vid den sockenkyrka där deras huvudsäte fanns. Men förvånansvärt många, uppskattningsvis en tredjedel, har blivit begravda i Lunds domkyrka, trots att de besatt ansevärd huvudgårdar. Företeelsen vittnar troligen mer om domkyrkans kvarvarande prestige och betydelse än om att de lundensiska stadsegendomarna betraktades som viktigare än de stora huvudgårdarna på landsbygden. Men en anknytning till staden, t ex i form av en gård eller ett ämbete, har nog varit en förutsättning i de flesta fallen.

Den offentliga exponering av de adliga personerna och deras ranghöjd som gravmonumenten svarade för kom också till uttryck på andra sätt i domkyrkan. Lave Brahe och Görvel Fadersdotter Sparre visade också upp sig på en minnestavla med porträtt inne i kyrkan. De domkapitelsmedlemmar som bidragit till anskaffandet av den nya predikstolen i slutet av 1500-

talet lät skylta med sina namn och vapensköldar på och kring densamma. Även vid beivrandet av mässor framhövs adeln. I en bänkkordning från 1628 stipulerades att adeln skall sitta längst fram, precis bakom kungen och drottningen om de var närvarande. Efter adeln kom först biskopar, präster och professorer, och först därefter stadens borgare med borgmästare och rådmän i spetsen (FRKB 4:271).

S:t Knutsgillet

S:t Knuts-gillen hade under medeltiden utvecklats till sällskapsinrättningar som sysslade med gemensamma nöjesaktiviteter som gillesdrickningar och papegojskjutningar (Blomqvist 1978:76f). Trots att de förbjöds vid reformationen kom några av de många Knutsgillena att överleva och blev med tiden allt populärare. Bland dessa kvarvarande gillen fanns det lundensiska (Wallin 1984:27, 49, 59f). I vilken mån den lundensiska 1500-talsadeln upptogs i gillet och deltog i dess fester och andra aktiviteter kan inte utredas då samtliga gilleshandlingar troligen förstördes 1678. Ett par avskrifter av 1586 års skrå finns emellertid bevarade (Bruzelius & Bergh 1986:7). Utifrån dessa kan några intressanta saker lyftas fram.

Inledningsvis nämns att bl a ”vellbyrdige ridder och riddermendtzmendt, vellbyrdige fruer och jomfruer” (Bruzelius & Bergh 1986:21) hade sökt sig till gillet. Det rörde sig således om adeln som på tidstypiskt sätt titulerades välbördiga riddare och väpnare, välbördiga fruar och jungfrur. Skrået innehåller sedan omfattande regler kring gilletts aktiviteter. Bl a skulle årligen två majgrevar utses, vars främsta uppgift var att bekosta festölet. Uppdraget, som följde en bestämd turordning, kunde som hedersbevisning erbjudas en adelsman eller annan aktad person (Bruzelius & Bergh 1986:43f).

Det framstår som att det lundensiska Knutsgillet hade adliga deltagare, i likhet med flera andra Knutsgillen. Gillet utgjorde en social arena där adeln kunde möta det ledande borgerskapet. Skrået indikerar också att en social jämlikhet rådde. I paragraf 53, som ingår bland reglerna för gillesdrickningen, sägs att ”Skall och huer broder lade siig nöye med sitt sæde, effthersom hand kommer thill” (Bruzelius & Bergh 1986:32). Man får väl trots allt förmoda att adeln, i alla fall högadeln, fick bordplacering i enlighet med deras sociala ställning.

Byggnader

Bördens betydelse för adeln har påtalats flera gånger i uppsatsen. Den nobla bördens lade grunden till adelns position i samhällstoppen, dess rang och status. Det var viktigt att den uppnådda ställningen försvarades och förstärktes. Därför vidtog adeln åtgärder som manifesterade och synliggjorde dess anseende. Mest påtaglig av dessa aktiviteter var en offentligt uppvisad överklasskonsumtion vars yttersta konsekvens var investeringar i storslagna herresäten. I Lund motsvarades dessa av de stadsgårdar adeln anskaffade eller lät uppföra.

Aristokratin hade troligen innehaft ett flertal större stadsgårdar i Lund under tidig- och högmedeltid, men under senmedeltiden kom dessa att ingå i de kyrkliga institutionernas omfattande godsmassa (Hansen 2014). Den enda aristokratiska stadsgården som överlevde senmedeltiden var Krognosättens. Den förändrades under medeltiden, men vid tiden för reformationen bestod den av två parallellt belägna tvåvånings residenshus av tegel, en större grönskande trädgårds- eller lantbruksyta, en damm för fiskhållning samt en patronatskyrka. Hela anläggningen efterliknade landsbygdens herresäteskomplex, storleksmässigt anpassat till det begränsade urbana utrymmet. Krognosgårdens aristokratiska karaktär utgör ett tydligt exempel på adelns statusstärkande offentliga lyxkonsumtion. Den utgjorde också ett exempel på den vilja som aristokratin visade för att planera och organisera den omgivande miljön syftande till att visa och manifesteras sin makt och sin samhällsställning (Hansson 2006:160).

Dekanuset hade gamla anor när det på 1400-talet fick en tillbyggnad i form av ett kvadratisk tvåvåningshus. Huset var ett tornhus med tecken på en fortifikatorisk design, en hustyp som var ovanlig i städerna på dessa breddgrader. Under 1500-talet tillkom ytterligare en anslutande byggnadsdel samtidigt som huset förbättrades och gjordes bekvämare, troligen för att bättre motsvara de adliga dekanernas efterfrågade bostadsstandard.

Billegården, som troligen tillkom under andra halvan av 1400-talet, kom att med tiden byggas ut till en anläggning som liknade Krognosgården. Under slutet av 1500-talet expanderade och omvandlade Beate Bille sin gård med agrara områden, troligen i form av trädgårdar, och möjligen även med en stor damm. Den ursprungliga gården bestod av ett stort stenhus vars efterlämnade spår tyder på en påkostad utformning och inredning. I anslutning till residenshuset fanns andra komplementbyggnader arrangerade enligt centralhusmodellen; boningshuset centralt på tomten med bodar och ekonomibygnader skyddande framför.

Görvel Fadersdotter Sparres gård utgjorde även den en högreståndsmiljö med boningshus och salsbyggnad. Hustypen med trappstegsformade gavlar i gatulinjen påminner om de vanligt förekommande köpmanshusen i senmedeltida Hansastäder. Med sin trädgård och sin stora

fiskdamm var den ett exempel på hur ett urbant byggnadsmönster omformades i riktning mot en aristokratisk landsbygdsmiljö. Vid husens tillkomsttid under andra halvan av 1500-talet bör de ha uppfattats som arkitektoniskt något gammalmodiga. Kanske speglade de en gammal aristokratis traditionalistiska och konservativa inställning.

Corfitz Vifferts renässanshus med långsidans fasad utmed gatulinjen var däremot högsta arkitekturmode. Skillnaden mot fru Görvels hus är markant trots att det bara skiljde något decennium mellan byggena. Under 1600-talet kom adeln att bli mindre konservativ och alltmer utvecklingspositiv (Englund 1989:183ff). Möjligen kan Vifferts lundensiska hus vara en liten försmak på en sådan förändrad syn. Sprungen ur en lågadlig släkt steg Viffert rangmässigt i den danska samhällshierarkin. Att bygget uppfördes som ett materiellt tecken på denna nyvunna position förefaller sannolikt.

Övriga sociala faktorer

Under analysfasen observerades några andra socialt intressanta företeelser. En sådan sak var den välgörenhet som utövades av flera rika adelsänkor. Att välgörenheten skulle vara betingad av någon form av urbanitet är säkert att sträcka sig för långt. Men att en urban miljö, med nära kontakter med likasinnade, främjade en sådan verksamhet förefaller fullt rimligt.

På liknande sätt förhöll det sig nog med de kulturella intressen som Beate Bille odlade. På dåtidens huvudgårdar kunde kulturella och andra liknande aktiviteter äga rum. Den verksamhet som Steen Bille bedrev på Herrevads kloster var ett exempel på detta. Men stadens många kontaktytor, inte minst i Lund med professorerna som verkade vid stadens domskola, bör ha förbättrat möjligheterna för kulturella och vetenskapliga sysselsättningar. Det är däremot vanskligt att utläsa konkreta bevis på detta i källmaterialet.

Sammanfattning

De sociala faktorerna kan sägas omfatta två områden – umgänge med andra stadsbor och statusstödande konsumtion i en bredare mening.

Möjligheterna till socialt umgänge bör ha varit goda i Lund, speciellt under slutet av 1500-talet när flera större adelsgårdar fanns i staden. Knutsgillet och domkyrkan var två arenor där ett sådant umgänge kan ha ägt rum, men sociala aktiviteter har säkert också förekommit i salarna i de olika stadsgårdarna. Kulturella, vetenskapliga och filantropiska teman kan ha avhandlats vid sådana tillfällen.

De adliga stadsgårdarna var det tydligaste och kostsammaste uttrycket för den adliga statusbefrämjande lyxkonsumtionen i Lund. Gårdarna var i flera fall nedskalade lantliga huvudgårdsanläggningar med förnämligt gestaltade residenshus och trädgårdar med fiskdammar. Husen representerade olika typer – gavel- och centralhusanläggningar, tornhus och nederländsk renässansbyggnation – som speglade elitarkitekturen från senmedeltid till 1600-tal. Den urbana miljön bör ha gett bättre möjligheter att exponera byggnaderna för en större och bredare publik än som gällde för de lantliga herresätena. Samtidigt gjorde de begränsade urbana tomterna att boendetrymmet fick reduceras jämfört med vad som gällde på landsbygden. Sannolikt var boendeperioderna för adeln i staden tidsmässigt begränsade och i flera fall fungerade troligen inte stadsgårdarna som huvudsakligt säte.

Domkyrkan fyllde flera funktioner för adeln i staden. Den fungerade som en prestigefylld begravningsplats. Den utgjorde en scen där adeln kunde exponera sig, sina anor och sin rangposition i form av gravmonument och andra artefakter. Och den kunde svara upp mot ett religiöst behov.

Således verkar de sociala faktorerna ha haft en stor betydelse för adelns etablering i Lund. Möjligheterna till ett socialt passande umgänge synes ha varit goda. Det gick att skapa och utforma en boendemiljö som anstod den ranghöga adeln. Slutligen spred domkyrkan glans över gravläggningar och gravmonument.

SAMMANFATTNING

Uppsatsen har syftat till att utreda adelns närvaro i det tidigmoderna Lund. Basfrågan var huruvida adeln ökade sin närvaro och sitt engagemang i Lund under efterreformatörisk dansk tid.

Huvudfrågan var vilka skälen till denna eventuellt ökade närvaro i staden var och hur den kom till uttryck socialt och materiellt. Ett källpluralistiskt angreppssätt har tillämpats baserat på genealogiskt, skriftligt och arkeologiskt källmaterial.

När de tomter och gårdar i Lund där adeln hade någon form av besittningsrätt analyserades kunde en markant ökning av dessa konstateras efter reformationen. Kulmen nåddes under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Under det sista tredjedels seklet innan Skånes övergång till Sverige skedde en minskning av antalet fastigheter som adeln disponerade.

Trots Lunds minskade nationella betydelse när den ärkebiskopliga makten slocknade vid reformationen upprätthöll staden en åtminstone regional maktposition med landsting, länsförvaltningar och domkapitel. För en skånsk adel med godsegendomar i mer avlägsna delar av landskapet synes en etablering i Lund ha utgjort en betydelsefull kontaktmöjlighet med denna maktsfär. Även höga representanter för dessa maktinstitutioner kom att disponera privat egendom i Lund. De ämbetsbefattningar som främst noterats i analysen är landsdomare och dekan, medan länsherrarna kunde utnyttja institutionella fastigheter som Lundagårdshuset och Helgonagården.

Även de sociala motiven för adlig närvaro i Lund synes ha varit av betydelse. Domkyrkan framstår som representanten för den prestige som staden besatt. Många valde att låta sig begravas i domkyrkan i stället för vid sitt lantliga stamsäte, begravningar som manifesterades och förevigades genom ståtliga gravhällar och andra minnesmärken. Dessa monument var ett bevis på den prestigestödande offentliga konsumtion som var en ideologisk nödvändighet för att bevara och stärka adelns position i dåtidens ståndssamhälle. De stadsresidens, som i mindre skala efterliknade landsbygdens herresäten, utgjorde såväl tilltalande boendemiljöer som den dyrbaraste formen av denna överklasskonsumtion. Det umgänge som möjliggjordes av att ett flertal adelsgårdar fanns i staden var säkerligen också socialt betydelsefullt. Knutsgillet, domkyrkan och de olika gårdarnas salsbyggnader var arenor där ett socialt nätverk kan ha utvecklats och verkat.

I fallet Lund förefaller de ekonomiska bevekelsegrunderna ha spelat en underordnad roll. Visserligen utnyttjades ett antal av de tidigare kyrkliga egendomarna som förläningar till personer inom den statliga byråkratin, men dessa var oftast inte fysiskt närvarande i staden utan fastigheterna hyrdes ut. Inget tyder på att stadsegendomar förvärvades av adeln som investeringsobjekt, inte heller att Lund som handels- och marknadsstad fyllde någon väsentlig funktion för adeln.

Således fanns olika skäl för adeln att etablera sig i Lund. Allt från den högadliga änkefrun som skapade en kulturell och filantropisk livsmiljö på sitt stora och grönskande stadsresidens till den lågadlige karriärämbetsmannen som agerade inom stadens maktorgan och utvecklade ett modernt, representativt stenhusbyggeri. Allt från den permanent boende domkapitelsdekanen till den tillfälligt besökande länsförvaltaren. Att inordna dessa olika förutsättningar, motiv, praktiker och boendekontinuiteter inom ett snävt sögningegårdsbegrepp – gårdar som adeln brukade vid sina stadsbesök – är enligt min mening att förenkla verkligheten lite väl mycket.

REFERENSER

Otryckt källmaterial

Kulturens stadshistoriska arkiv (KSA)

Kvarteret Billegården

Kvarteret Färgaren

Kvarteret Katedralskolan

Tryckt källmaterial

André, A. & Högstedt, C. 1990. *Kartornas Lund. 1580-talet till 1950*. Gamla Lund årsskrift 72 1990. Lund.

Bruzelius, A. & Bergh, B. (red). 1986. *S:t Knuts Gille i Lund. 1586 års skrå*. Lund.

Danske Kancelliregistranter 1535-1550. 1881-1882. Utg. av K. Erslev & W. Mollerup. Köpenhamn (DKR).

Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok. 1900-1939. Utg. av L. Weibull. Lund (LÄU).

Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660. 1887-1918. Utg. av V. A. Secher. Köpenhamn (FRKB).

Grubbe, S. 1878. Sivert Grubbes Dagbog. *Danske Magazin* 4 række 4 bind. Köpenhamn.

Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. 1885-2005. Utg. av Rigsarkivet. Köpenhamn (KBB).

Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. 1894-1939. Utg. av K. Erslev. Köpenhamn (Rep).

Testamenter fra Danmarks middelalder indtil 1450. 1901. Utg. av K. Erslev. Köpenhamn (Test).

Litteratur

Andrén, A. 1980. *Lund. Medeltidsstaden* 26. Stockholm.

Andrén, A. 1984. *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. Medeltidsstaden 56. Stockholm.

Bager, E. 1971. Malmö byggnadshistoria. Bjurling, O. (red), *Malmös stads historia*. Del 1. Malmö.

Bjurklint, K. 2001. "Det skånska slottet". Från Glimmingehus till Borrestad. Arcadius, K. & Sundberg, K. (red), *Skånska godsmiljöer*. Skånes hembygdsförbunds årsbok 2001. Lund.

Blatt, F. (red). 1987-. *Ordbog over dansk middelalderlatin. Lexicon mediae latinitatis Danicae*. Aarhus.

Blomqvist, R. 1937. *Fru Görvels gård*. Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund XIX 1937. Lund.

Blomqvist, R. 1946. *Lund på Mogens Madsens tid. Franz Hogenbergs kopparstick, Mogens Madsens Lundabeskrivning och Vedels kartskiss*. Föreningen Det gamla Lund Årsskrift XXVIII 1946. Lund.

Blomqvist, R. 1947. Dekanernas residens i Lund. *Kulturen. En årsbok*. 1946. Lund.

Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. 1, Medeltiden*. Lund.

Blomqvist, R. 1978. *Lunds historia. 2, Nyare tiden*. Lund.

Carelli, P. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.

Carlquist, G. 1923. *Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenninglängd med upplysande anmärkningar. 1. Klemens och Drottens rotar*. Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund V 1923. Lund.

Carlquist, G. 1924. *Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenninglängd med upplysande anmärkningar. 2. Krafts och Vårfru rotar*. Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund VI 1924. Lund.

Danmarks Adels Aarbog. 1884-. Köpenhamn (DAA).

- Dansk Biografisk Leksikon*. 1979-1984. Köpenhamn (DBL).
- Dewald, J. 1996. *The European nobility, 1400-1800*. Cambridge.
- Enemark, P. 2001. Herremandshandel i senmiddelalder og 16. århundrede. Ingesman, P. & Jensen, J. V. (red), *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus.
- Englund, P. 1989. *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm.
- Ericsson, G. 2006. Dekanhuset renoveras och öppnas för besökare. *Gamla Lund-nytt* 2006:3.
- Erslev, K. 1879. *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513-1596)*. Köpenhamn.
- Gardelin, G. 2007. *Kv Billegården 49, Lund. Arkeologisk undersökning 1984*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund nr 260. Lund.
- Gardelin, G. (in prep). *Kvarteret Billegården 6, stratigrafisk rapport*.
- Guldåker, A. 2011. *Kv. Katedralskolan 8, Lund. Arkeologisk förundersökning 2010*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund nr 390. Lund.
- Hansen, K. 2014. "Toke lät kyrka bygga och ...". *Aristokratiska gårdar och kyrkor i det medeltida Lund*. Kandidatuppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Hansson, M. 2001. *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 25. Stockholm.
- Hansson, M. 2006. *Aristocratic landscape. The spatial ideology of the medieval aristocracy*. Lund Studies in Historical Archaeology 2. Stockholm.
- Hansson, M. 2010. Byggherrar och porträttmotiv. Ett arkeologiskt perspektiv på aktörer och individer i det senmedeltida och tidigmoderna Norden. Lihammar, A. & Nordin, J. (red), *Modernitetens materialitet. Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 17. Stockholm.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska öresundskustens medeltid*. Acta archaeologica Lundensia, Series in 8°, 11. Bonn/Lund.
- Hædersdal, E. 1987. Omkring den middelalderlige bebyggelse. *Hikuin* 13.
- Jeppsson, G. 2001. Hospital och huvudgård. Adelsdonationer under 1500- och 1600-talen. Arcadius, K. & Sundberg, K. (red), *Skånska godsmiljöer*. Skånes hembygdsförbunds årsbok 2001. Lund.
- Jespersen, K. 1984. Bystyre og forvaltning. Ladewig Petersen, E., Jespersen, K. & Jespersen, L., *De fede år. Odense 1559-1660*. Odense.
- Johansson, S. 1985. Det Borgska huset i Lund. *Bygningsarkæologiske studier* 1985.
- Johansson Hervén, C. 1997. *Kv Katedralskolan 8, Lund. Arkeologisk utredning och förundersökning 1997*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund nr 46. Lund.
- Johansson Hervén, C. 2001. *Mårtensstorget i Lund. Arkeologisk undersökning 1997. En kulturhistorisk redogörelse*. Arkeologiska rapporter från Lund nr 21. Lund.
- Karlson, W. 1927. Ett par Lundaporträtt ur van Paaskes verkstad. Lave Brahes och Görvel Fadersdotters porträtt i Lund. *Tidskrift för konstvetenskap och konsthistoriska sällskapets publikation* 11 årgången.
- Karlsson, M. 2007a. *Kv. Färgaren 25, Lund. Arkeologisk undersökning 1980*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund nr 241. Lund.
- Karlsson, M. 2007b. Ägostrukturen i Lund i äldre tid. Gardelin, G., Ericsson, G. & Karlsson, M., *Städernas kulturlager. En värdering av ett hotat källmaterial med utgångspunkt i exemplet Lund*. Malmö.
- Karlsson, Å. (red). 2003-2006. *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 32. Sehlstedt-Sparre. Stockholm.
- Kjellberg, S. (red). 1966. *Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Skåne del 1-3*. Malmö.
- Konow, J. von. 2005. *Sveriges adels historia*. Karlskrona.

- Kraft, S. 1956. Den danska tiden. Kraft, S. & Bjurling, O., *Ystads historia. Del 1. Från äldsta tid till 1792*. Ystad.
- Ladewig Petersen, E. 1980. *Dansk socialhistorie 3. Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700*. Köpenhamn.
- Larsen, S. 1954. Adel i Odense i det 17de århundrede. *Fynske minder* 1954.
- Mollerup, W. 1893. *Bille-ættens historie*. Del 1. Köpenhamn.
- Myrdal, J. 2007. Källpluralism och dess inkluderande metodpaket. *Historisk tidskrift* 127:3.
- Paulsson, G. 1915. *Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form*. Stockholm.
- Pedersen, B. 1998. *Krognoshuset – en familjesaga utifrån ett murverk?* C-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.
- Reisnert, A. 2012. Det jordägande frälset – rikets bästa män. Carelli, P., *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.
- Rosborn, S. 1987. *Malmö. Den medeltida staden och dess omland*. Medeltidsstaden 67. Stockholm.
- Samuelson, J. 1993. *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611*. Bibliotheca Historica Lundensis 77. Lund.
- Sandblad, N. G. 1949. *Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658*. Skånsk senmedeltid och renässans 2. Lund.
- Schartau, S. 1929. *Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden*. Festskrift. Malmö.
- Skansjö, S. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 2. Tidigmodern tid. I en bördig bygd*. Lund.
- Thomasson, J. 1997. Private life made public. One aspect of the emergence of the burghers in medieval Denmark. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (red), *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Stockholm.
- Ullgren, P. 2004. *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*. Lund.
- Wallin, C. 1984. *De nordiska Knutsgillena och reformationen*. Tomelilla.
- Weber, M. 1983. *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder 1*. Lund. (Ursprungligen utgiven på tyska 1922).
- Weber, M. 1987. *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder 3*. Lund. (Ursprungligen utgiven på tyska 1922).
- Werner, C. 1928. Karl XII:s huset i Lund. *Finn* 1928.
- Wrangel, E. 1923. *Konstverk i Lunds domkyrka*. Lund.
- Åsgrim-Berlin, A., Stewénus, J. & Mårtensson, A.W. (red). 1981. *Lunds stadskärna. Bevaringsprogram. Clemens och Drottens rotar*. Lund.
- Äldre svenska frälseätter. Ättartavlor*. 1957-2013. Stockholm (ÄSF).

Förkortningar

DAA	<i>Danmarks adels aarbog</i>
DBL	<i>Dansk Biografisk Leksikon</i>
DKR	<i>Danske Kancelliregistranter 1535-1550</i>
FRKB	<i>Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660</i>
KBB	<i>Kancelliets Brevbøger</i>
KSA	<i>Kulturens stadshistoriska arkiv</i>
LÄU	<i>Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok</i>
Rep	<i>Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis</i>
Test	<i>Testamenter fra Danmarks middelalder indtil 1450</i>
ÄSF	<i>Äldre svenska frälseätter</i>

BILAGOR

Bilaga 1: Tomter med adlig besittning i Lund 1475-1658 periodfördelad

Tomtnr	1475-1505	1506-1536	1537-1567	1568-1598	1599-1628	1629-1658	Kommentar
10					x		
13-14				x			
20:4					x		
22:1					K	K	Icke-adliga arrendatorer noterade 1577 och 1658. Däremellan innehades fastigheten bl a av Gunde Lange och Henrik Gyldenstjerne. Den sistnämnde var landsdomare i Skåne 1625-1630 (DAA 1926:29) och sannolikt innehade han fastigheten under denna period.
23-24			x	x			
27						x	
35:1					x		
40					x		
41:1	x						
41:2				x			
45:4					x	x	
46				x			
52-53						x	
55:2				K	x		Vilhelm Dresselberg (-1620) utnämndes till dekan i Lunds domkapitel 1576 (DAA 1891:123). Han nämns som innehavare av fastigheten 1615. Föregående innehavare noterad 1570, så sannolikt erhöill han fastigheten inte långt efter sin utnämning.
64:1						x	
72-73	x						
82:3			x				
82:7	x	x					
83:1				x	x		
83:3	x	K	K	x	x		Släkten Krognos innehade denna gård minst sedan 1300-talet. I slutet av 1500-talet övergick den via giftermål till släkten Podebusk (Hansen 2014:17). Även om inga innehavsnoteringar finns under perioden 1506-1567 måste det anses ostridigt att den innehades av Krognos-ätten även då.
99-101				x	x		
102				K	x		Anders Dresselberg (1543-1613) utnämndes till kanik i Lunds domkapitel 1577 (DAA 1891:123). Han nämns som innehavare av fastigheten 1603 och 1618. Ingen innehavare finns noterad tidigare. Sannolikt erhöill han fastigheten inte långt efter sin utnämning.
117:2				x	x		
126:1	x						
126:2					x		
157				x	K		Nämns som Beate Billes (1526-1605) hage 1591. Troligen innehade hon denna tomt till sin död, i likhet med hennes residensgård i Lund.
158				x			
167			x				
175-176			x	x			
177-178			x				
184				x			
185			x				
191						x	
197			x	x	x		

Tomtnr	1475-1505	1506-1536	1537-1567	1568-1598	1599-1628	1629-1658	Kommentar
198:3			x				
204:5				x			
205:1				x			
213:1			x	x	x	x	
213:2				x	x	x	
213:4				x	x		
214			x	x	K		Lave Urne (1535-1623) utnämndes till kanik i Lund 1556. Han var dessutom landsdomare i Skåne 1589-1617 (DAA 1904:474). Han nämns som innehavare av fastigheten 1558 och 1575. Sannolikt innehade han fastigheten in på 1600-talet.
222:1				x	x		
222:1a				x	K		Sannolikt var ägarbilderna samma som stamfastigheten 222:1.
247					K	K	På en karta från 1688 ingick denna tomtedel (tillsammans med tomterna 248, 249, 251-252, 254, 255, 256:1, 256:2) i en sammanhängande egendom, som Anders Andrén bedömer vara ett resultat av Beate Billes (1526-1605) tomtförvärv i slutet av 1500-talet (Andrén 1984:104).
248				x	x		
249				x	K		Se tomt 247.
251-252				K	K		Se tomt 247.
254				K	K		Se tomt 247.
255				K	K		Se tomt 247.
256:1			x	K	K		Se tomt 247.
256:2	K	K	x	x	x		1553 nämns gården som Torbern Billes (-1552) fädernegård, ärvd efter fadern Steen Basse Bille (ca 1446-1520). Den sistnämnde kan ha förvärvat gården 1491 i samband med en arvsuppgörelse efter sin avlidna hustru Ellen Stigsdatter (Krognos) (Mollerup 1893:205; Andrén 1984:105; DAA 1985-87:502ff)
264:1			x				
264:2					x		
269				x			
272-273				x	x	x	
277	x		x				
279-280		x			x		
281		x		x	x	x	
283-284						x	
291:1			x				
292			x	x	x	x	
296-298		x		x			
301:3				x			
302:1			x				
305:2		x	x	x			
310-311			x			x	
315			x				
318-319	x		x				
321				x			
323:1					x		
333:1			x				
Antal	8	7	23	39	35	13	

Tomter i Lund som har haft någon notering om adlig besittning under perioden.

x = notering om adlig besittning under perioden enl Andrén 1984:67ff.

K = sannolik adlig besittning under perioden enl notering i kommentarfältet.